

JURIDISKA FAKULTETEN

vid Lunds universitet

Thomas Cohn

Att undertrycka det fria ordet

Om repressiva åtgärder på tryck- och yttrandefrihetens område

Examensarbete

20 poäng

Handledare:

Bengt Lundell

Ämnesområde:

Offentlig rätt

VT 2006

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Introduktion	5
1.2 Syfte	5
1.3 Frågeställningar	5
2 HISTORISK ÖVERSIKT	7
2.1 Framväxten av tryck- och yttrandefriheten i Konungariket Sverige	7
2.1.1 Tryckfrihetens vagg	7
2.1.2 Svensk tryckfrihet före 1766	9
2.1.3 Tryckfrihetsförordningens tillblivelse	11
2.1.4 1766 års Tryckfrihetsförordning	13
2.1.5 Tryckfriheten i Sverige 1766 – 1844	14
2.1.6 Tryck- och yttrandefrihet i modern mening tar form	18
3 FALLSTUDIER	21
3.1 Ingrepp före 1939	21
Mannerheim	22
3.2 Ingrepp under andra världskriget 1939 – 45	22
3.2.1 Ture Nerman och Trots Allt!	22
Hitlers helvetesmaskin	23
Friad vid andra åtalet	25
Brun Marin och Tyska kvinnoförbundet	25
Administrativ konfiskation och transportförbud	26
3.2.2 Göteborgs Handels- och sjöfartstidning - Torgny Segerstedt.	27
3.2.3 Längre gående åtgärder	30
3.2.4 Karl Gerhard och Hästapo	31
3.2.5 Således...	33
3.3 Ingrepp under efterkrigstiden	34
3.3.1 Fib / kulturfront	34
Beljugande av myndighet	36
3.4 Nutida ingrepp	38
3.4.1 Mein kampf	38
Svante Nycander	42

Erik Göthe	43
Högsta domstolen	44
Således.	45
4 METODER ATT UNDERTRYCKA DET FRIA ORDET – LITEN HANDBOK I REPRESSION	46
4.1 Åtalskampanjer	46
4.1.1 Nedsvärtningsfasen	47
4.1.2 Åsiktskampanjer	47
4.2 Administrativa förfaranden	48
4.2.1 Med hänsyn till främmande makt – diplomatisk konfiskation	48
4.2.2 Informella kontakter och nätverk.	49
4.3 Obsoleta bestämmelser	51
5 IN FINE – SYNPUNKTER OCH SLUTSATSER	53
BILAGA A	55
BILAGA B	56
BILAGA C	57
BILAGA D	58
KÄLLFÖRTECKNING	64
Litteratur	64
Offentligt tryck	66
Övrigt	66
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	67

Sammanfattning

Det är lika bra att erkänna det först som sist, denna uppsats är inte allenast beskrivande. Den är också i hög grad värderande, ty enligt författarens mening är de främsta platserna i helvetet förbehållna dem som inte tar ställning. Eftersom de framtidsutsikterna inte lockar mig kommer jag i föreliggande arbete att ta hänsyn till såväl mina egna ställningstaganden som åsikter avseende de behandlade frågorna.

Envars rättighet att uttrycka sin mening i tal och skrift brukar sammanfattas under begreppen tryck- och yttrandefrihet. Vad sagda frihet närmare omfattar är emellertid understundom föremål för strid. I denna aldrig avslutade dragkamp deltar å ena sidan makthavare i form av ämbetsmän och politiker, samt å andra sidan den fjärde statsmakten i form av press och övriga debattdeltagare.

Särskilt tydlig blir konflikten i orostider. Då kan stundtals statsmakternas strävan att styra och tillrättalägga informationsflödet komma i skarp konflikt med skribenters och debattörers intressen av offentliggörande. Striden förs med de vapen som för tillfället står till buds. Från makthavarens sida betyder detta att det stundtals kan bli fråga om ingripanden av skilda slag. Polariseringen blev extra tydlig under andra världskrigets dagar, men även under andra tidsepoker kan repression av tryck och yttrandefrihet förekomma. Åtgärderna äger inte alltid legitimitet, vilket är ett faktum som uppsatsen tar fasta på.

Föreliggande uppsats, som är ett examensarbete för slutförandet av studierna på juris kandidatprogrammet, avser att problematisera runt de ovan nämnda inskränkningarna av tryck- och yttrandefriheten i Sverige. Det är i denna kontext arbetet skall betraktas, kanske inte så mycket som en strikt deskriptiv juridisk analys, utan fastmer som ett resonemang utifrån ett *de lege lata – de lege ferenda* perspektiv.

Arbetet är indelat i fyra delar, inledningsvis ges en historik över tryck- och yttrandefrihetens utveckling i Sverige. Detta för att ge ett perspektiv till de ställningstaganden, förändringar och åtgärder som beskrivs. Anledningen till detta är att också vid ett betraktande av dagens

situation, är det ur förståelsesympunkt viktigt att kunna återknyta till en bakgrund. Av samma anledning ges därför också en kortfattad idéhistorisk orientering.

I en andra del redogöres för några av de talrika ingrepp i tryck- och yttrandefriheten som skett i Sverige. Arbetets tredje del ägnas åt att tematiskt betrakta metoder att underkasta det fria ordet begränsningar. I en fjärde och avslutande del ger författaren luft åt några av de funderingar, i den mån detta inte framgår av arbetet i övrigt, han har kring det valda ämnet.

Förord

Om ett samhälle någonsin skall kunna betecknas som demokratiskt är det av yttersta vikt att de företeelser som äger rum i det också kan debatteras. För att en fri och obehindrad debatt skall kunna föras är det också essentiellt att denna kan föras i offentlighetens ljus. Om debatten undertrycks, eller om dess aktörer beläggs med munkavle riskerar man att endast vissa åsiktsyttringar kommer till tals och risken är därmed uppenbar att debatten snedvrides. Stående karaktäristika för en sådan företeelse är att undertryckandet oftast sker till någons fördel!

Det är mot bakgrund av dessa funderingar jag valt ämnet för mitt examensarbete, det har ingalunda varit något lätt val. Inom de juridiska discipliner vi drillats i under utbildningstiden, finns otaliga intressanta ämnesområden som från tid till annan varit föremål för mina planer angående ämnesvalet. Ett hjärtligt tack skall därvid riktas till alla engagerade lärare (ingen nämnd och ingen glömd) som under de här åren bistått mig med goda råd (vilka jag inte alltid följt) och uppslag. Dock, valet föll alltså på fri- och rättigheter i alla fall!

Under en av fördjupningsblockets kurser fick jag förmånen att delta i ett seminarium som leddes av Torbjörn Vallinder. Torbjörn är universitetslektor i statskunskap, juryman och ytterst kunnig i allt som har med yttrandefrihet att skaffa. Han har varit mig till ovärderlig hjälp vid författandet av detta arbete, tack för det Torbjörn. Tack också till min handledare Bengt Lundell som lyckats såväl entusiasmera som bromsa, när så varit av nöden, Du har även min fulla sympati och medkänsla vid tanken på alla yviga PM jag utsatt dig för att läsa. Slutligen till Madeleine som hela tiden förfäktat tanken att jag hade fel då jag påstod att jag inte skulle bli klar med arbetet. Du hade för en gångs skull rätt, tack för allt ditt stöd.

Sjöbo och Lund i september 2006

Thomas Cohn

Förkortningar

BrB	Brottsbalk
Fib/K	Folket i bild / Kulturfront
GHT	Göteborgs handels- och sjöfartstidning
PM	Promemoria
SIS	Statens informationsstyrelse
TF	Tryckfrihetsförordningen
UD	Utrikesdepartementet

1 Inledning

1.1 Introduktion

När Karolina Matti den 7 december 1998, med anledning av det seminarium som avhölls den 5 december 1997 under rubriken ”Vad vill nazisterna”, slutligen av Hovrätten för övre Norrland döms till villkorlig dom jämte böter, kan det måhända uppfattas som en markering av vad som är otillbörligt att yttra. Av långt större vikt är det dock att Matti döms av en traditionellt sammansatt domstol för ett brott i normal straffrättslig ordning. Vad man här kan skönja är således att, trots att det här är fråga om att bedöma otillbörliga yttranden, saknas såväl yttrandefrihetsjury som särskild åklagare.

Ovanstående är ett exempel på den typ av händelseförlopp som studeras i denna uppsats. Att ett rättsligt problem kan angripas från olika håll är förvisso inte någon nyhet. Dock är inom tryck- och yttrandefrihetens område diskrepansen mellan metoderna så omfattande att ett särskilt studium kan vara befogat.

1.2 Syfte

Syftet med uppsatsen är dels att studera och jämföra de metoder och incitament som samverkar då repressiva åtgärder vidtages på tryck- och yttrandefrihetens område i Sverige, dels att bidra till att engagera läsaren för de frågor som behandlas.

1.3 Frågeställningar

De frågor som behandlas i denna uppsats är:

- Kan författning av lägre rang överflygla våra grundlagar avseende tryck- och yttrandefrihet, och kan man i detta syfte tillämpa gällande bestämmelser på ett nytt, kreativt sätt?
- Är det möjligt att via administrativa, reglerade eller oreglerade förfaranden åsidosätta tryck- och yttrandefriheten i vårt land?
- Äger obsoleta bestämmelser tillämplighet så länge de inte formellt upphävts?

- Anpassas våra grundläggande fri- och rättigheter efter omvärldens politiska och militära förhållanden?
- Varierar synen på inskränkningar i tryck- och yttrandefriheten fortfarande i vårt land?

2 Historisk översikt

2.1 Framväxten av tryck- och yttrandefriheten i Konungariket Sverige

Tryckfriheten blev tidigt lagfäst i Sverige. Redan 1766 fick landet sin första tryckfrihetsförordning, för övrigt den första i världen av sitt slag. Regeringsformen av 1809 innehöll explicita bestämmelser om tryckfrihet.¹ Denna reglerades närmare av 1810 års tryckfrihetsförordning. En ny tryckfrihetsförordning tillkom 1812, denna skulle komma att gälla fram till 1949, då den nu gällande tryckfrihetsförordningen² började tillämpas. År 1976 infördes i regeringsformen³ ett särskilt kapitel rörande de grundläggande fri- och rättigheterna, inklusive yttrande- och informationsfriheten. Under 1970- och 80-talen genomfördes reformer med syfte att alla yttrandefrihetsregleringar, således även tryckfriheten, skulle samlas i en gemensam grundlag.⁴ Lagstiftningen har till dags dato inte uppnått detta, yttrandefrihetsgrundlagen⁵ omfattar inte tryckfriheten, den omfattar heller inte alla former av yttrandefrihet. Exempelvis omfattar den inte yttranden som framförs vid teaterföreställningar, demonstrationer och opinionsmöten.⁶

2.1.1 Tryckfrihetens vagg

Efter att ha varit avskaffad under några år återinfördes censuren i England år 1643. Året där-
efter utkommer John Milton med en bok kallad *Areopagitica*. Milton är en frihetsman, i sin
bok uttrycker han sin åsikt att friheten står över allt annat. Förutom denna frihet råder ingen
utveckling menar Milton, censuren får mer än sin beskärda släng av slevan när han

polemiserar:

---

¹ §§ 85, 86.

² KK 1949:105.

³ KK 1974:152.

⁴ Strömberg, Håkan /Axberger, Hans-Gunnar; Yttrandefrihetsrätt; Studentlitteratur; Lund 2004; s. 121.

⁵ SFS 1991:1469.

⁶ Strömberg /Axberger, s. 121.

”Där det finns en stark önskan att inhämta lärdom, där blir det med nödvändighet en myckenhet meningsskiften, skrivelser och åsikter, ty hos ärliga människor äro åsikter ingenting annat än kunskap i vardande. Behärskade av denna rädsla för allt vad split och schism heter göra vi mycken orätt mot den kunskapsörst, med vilken Gud benådat denna stad”.⁷

Vad Milton således åsyftar är lärdomen som sådan, därför skall heller inga som helst åsikter undertryckas, och detta alldeles oavsett hur de värderas i betraktarens öga. Saken skulle kunna uttryckas som att en åsikt må vara klandervärd, men att rätten att uttrycka densamma skall vara absolut. Miltons bok resulterade inte i några förändringar av de styrandes makt över det fria ordet, censuren avskaffades inte i England förrän 1695.

Avsevärt mera känd och vidare citerad än Miltons skrift är John Stuart Mills *”Om friheten”* från 1859, i den drivs argumenten vidare och det är också här man återfinner den liberala pressteorin klarast definierad.

Mill förklarar bland annat, att historien är späckad med undertryckta sanningar, han menar också att det är av vikt att dessa sanningar ifrågasättes. *”Den ständiga vanan att korrigera och komplettera sina egna åsikter genom att jämföra dem med andras ... är den enda fasta grundval man kan lita till.”*⁸ Mill fortsätter att exemplifiera. Han menar att till och med den mest inskränkta av alla kyrkor, den romersk-katolska, iakttog denna princip. Således lät kyrkan en djävulens advokat framträda för att eventuellt vederlägga en personsandel före kanoniseringen. *”Inte ens de heligaste bland människor tycks alltså inför eftervärlden kunna beklädas med denna värdighet förrän allt som djävulen kunnat säga om dem är känt och prövat. Om själva Newtons filosofi inte skulle få betvivlas skulle man inte hysa samma visshet om dess sanning som man nu gör.”*⁹

Mill formulerade sina teorier om varför yttrandefriheten är av så stor vikt för mänskligheten i fyra punkter:¹⁰

- Ingen kan veta om en åsikt som undertrycks är riktig eller oriktig.

---

⁷ Citerat efter Peterson, Knut; *Pressen och tryckfriheten*; Bonniers; Stockholm 1941; s 14.

⁸ Mill, John Stuart; *Om friheten*; Natur och kultur; Lund 1998; s 27 f.

⁹ Mill, s 28.

¹⁰ Mill, s 59 f.

- En del av sanningen kan ligga förborgad i det som tystats ned. Den delen kan eventuellt vara avgörande för att den förhärskande, men ofullständiga versionen skall kunna verifieras.
- Även om den förhärskande sanningen är helt sann, kan den utvecklas till en fördom om den inte får ifrågasättas.
- Denna fördom, dogm, utvecklas till en ren bekännelse som förkväver nya idéer om den inte ifrågasätts.

Det är mot bakgrund av dessa teser man skall betrakta tryck- och yttrandefrihetens framväxt i Sverige. Under inflytande av den liberala synen på samhällslivet i allmänhet, och på undersåtarnas levnadsvillkor i synnerhet, växer så småningom en debatt angående rätten att framföra sina åsikter fram. Ur denna debatt, i vilken tanke föder ord, - ord som samlade blir till idé, - idén som sedermera formuleras i en teori, föds en självalstrande process i vilkens tillsynes aldrig sinande flöde, dagens villkor för det fria ordets utövare har sin givna plats.

2.1.2 Svensk tryckfrihet före 1766

Boktryckarkonsten anlände till Sverige i form av lärdomsgepäck med resande boktryckare i början av fjortonhundraåttiotalet. Huruvida det var två eller flera tryckare, samt om händelsen inträffade 1483 eller 1484 är oklart. Källorna är motstridiga och har tolkats med varierande resultat.¹¹ Klart är dock att med europeiska mått var Sverige tidigt ute med att införa boktryckeriet.

Där det finns en tryckkonst uppstår på goda grunder ganska snart en debatt om tryckfrihet kontra censur. I Sverige företogs det första kända ingreppet mot ett tryckeri i Söderköping 1526. Kung Gustaf Vasa ogillade vad som trycktes i biskop Brasks tryckeri och beordrade dess stängning.¹²

---

¹¹ Se bland andra: Klemming, Gustaf Edvard / Nordin, Johan Gabriel; svensk boktryckerihistoria 1483 – 1883; Norstedt & söner; Stockholm 1883 (omtryckt 1983); s 143. Samt Wieslander, Henning i Svensk uppslagsbok; Norden; Malmö 1947; band 4; s 462 f.

¹²Klemming / Nordin, s 150.

Efterhand som antalet tryckerier i landet ökade, upplevdes också från centralt håll behovet av statlig kontroll över dem som allt större. År 1539 utfärdades således ett påbud att allt som var tänkt att erbjudas allmänheten, skulle granskas och godkännas av kungen.¹³ Den statliga kontrollen av vad som lämnade tryckpressarna respektive importerades från utlandet var omfattande, men regleringen blev inte sammanhållen i någon gemensam rättsakt förrän den 5 juli 1684. Då sammanfattades de olika reglerna i en kunglig förordning varigenom den statliga censuren kodifierades. Censurmyndigheten "*ensor librorum*", inrättades och det var endast skrifter som godkännts av denna som försågs med stämpeln "*Imprematur*" (må tryckas) och som därefter kunde ges ut. Syftet med censuren var att skapa inre lugn i riket, att bevara goda förhållanden till utlandet samt att bibehålla religionens renhet.¹⁴

För att något illustrera vad som ansågs strida mot dessa intressen kan nämnas att tryckning av en lyckönskan till kungen år 1733 förbjöds, censorn ansåg skriften vara intellektuellt undermålig, samt en ABC-bok som år 1759 helt enkelt ansågs obehövlig.¹⁵

Censuren innefattade inte endast förhandsgranskning. En omfattande kontroll av bokhandel och bokimport ägde samtidigt rum. Denna utövades också av censorn, hela proceduren skötes på administrativ väg av censorsämbetet och regeringen (vilken agerade med kunglig myndighet). Någon möjlighet till rättslig prövning erbjöds inte.¹⁶

Sveriges siste censor, Niklas von Oelreich, upprätthöll ämbetet mellan åren 1746 till 1766. Han var enligt svensk uppslagsbok "*...synnerligen trätgirig, ofta i delo med Kanslikollegium, under vilket han lydde...O[elreich] lämnade gärna trycktillstånd, därvid dock mindre bestämd av sympatier för utvidgad tryckfrihet än av vinningslystnad; varje trycktillstånd medförde nämligen inkomst.*"¹⁷ Så långt uppslagsverket, von Oelreich torde icke förty ha betytt en hel del för uppkomsten av en viss tryckfrihet i Sverige.

Skulle saken trots allt komma i det läget att censor vägrade trycktillstånd, fanns vägar att kringgå förbudet. En sådan väg var att förmå en riksdagsman att lämna in den förbjudna

---

¹³ Eek, Hilding; Om tryckfriheten; Gebers; Uppsala 1942; s 154.

¹⁴ Rönblom, Hans-Krister; Tryckfriheten i Sverige; Natur och kultur; Stockholm 1940; s 15.

¹⁵ Funcke, Nils; Tryckfriheten under tryck; Carlssons; Stockholm 1996; s 20.

¹⁶ Funcke s 20.

¹⁷ Elovson, Harald i Svensk uppslagsbok; Norden; Malmö 1952; Band 21; s 886.

skriften som en motion till riksdagen. Efter vederbörligt medgivande från riksdagsmannens stånd kunde skriften sedan publiceras. Detta förfarande innebar i realiteten att en form av tryckfrihet existerade i Sverige redan i början av 1760-talet.¹⁸

Den politiska situationen i Sverige under mitten av 1700-talet var minst sagt turbulent. Oppositionen mot de styrande hattarna var stark, i minnet fanns också krigsnederlaget mot Ryssland år 1742. Det pommerska kriget som startade 1757 försvagade ytterligare hattarnas ställning och det uppstod en kraftig opposition mot det utbredda maktmissbruk som ämbetsmän ägnade sig åt. I detta dynamiska skede uppstod tanken på att införa tryckfrihet i landet, de personer som därvid starkast framträder är Anders Nordencrantz och Anders Chydenius.

2.1.3 Tryckfrihetsförordningens tillblivelse

Anders Nordencrantz var det oppositionella mösspartiets främste ideolog. År 1724 begärde han trycktillstånd för en skrift om ekonomi, censor avslög hans begäran. Nordencrantz uttryckte nämligen i ett avsnitt av sin skrift en önskan om större tryckfrihet och det föll inte makthavaren på läppen. Inte förrän 1731 lyckades han med konststycket att få ”*impermatuur*”-stämpeln på sitt verk, för att uppnå detta hade han nödgats göra en eftergift; avsnittet om tryckfrihet var struket.¹⁹

År 1759 föreligger så Nordencrantz livsverk. I ”*En Wördsam Föreställning etc*” 1760 analyserar han samhällsfunktioner samt kommenterar ämbetsverken och deras agerande. Tryckfriheten ligger honom varmt om hjärtat, han kallar censuren för ”*ett förmyndarskap för hela samhällens ... förnuft*”, varvid han således för tanken till Miltons resonemang. Nordencrantz menar vidare att censuren medfört att Sverige inte kunnat bidra med nya vetenskapliga rön och att undertryckandet av det fria ordet lett till att de styrande inte hålls underkunniga om tillståndet i riket. Nordencrantz var för en detaljreglering av vad som skulle släppas igenom censuren, hit räknades enligt honom ”*evad det vara må*” som gällde politiska och ekonomiska frågor, samt relationer till främmande makt samt lagar och vissa grundlagar. Reli-

---

¹⁸ Funcke, s 21.

¹⁹ Funcke, s 22.

giösa frågor skulle vara undantagna. Ända fram till 1941 var det de facto förbjudet enligt Tryckfrihetsförordningen att förneka Gud, livet efter detta och den rena evangeliska läran.²⁰

Samtidigt som Nordencrantz inlägg initierade en livlig debatt angående tryckfriheten släppte Oelreich i rasande takt igenom skrifter i samma anda. Som en följd av detta började, utöver censorn, även kanslikollegiet att granska skrifter. Ett sådant exempel utgör Peter Forsskåls skrift "*Tankar om borgerliga friheten*". Forsskål, som var lärjunge till Carl von Linné, hade erhållit censorns godkännande för att ge ut skriften, emellertid lyste kanslikollegium den i bann. Följden blev att den som befattade sig med skriften, vilken för övrigt argumenterade för yttrandefrihet, kunde straffas med böter. Linné själv nödgades att delta i insamlandet av de exemplar som redan var i cirkulation.²¹

Ytterligare en person som anslöt sig till Nordencrantz idéer var den finske prästen Anders Chydenius. Han förklarar i sina memoarer hur Nordencrantz uppmärksammat honom på tryckfrihetens betydelse, med hans egna ord är den "*ögnastenen i ett fritt rike*".²² Chydenius var i realiteten, med början 1760, den pådrivande för tryckfrihetens genomdrivande i riksdagsbehandlingen av Nordencrantz vördsamma föreställning. Inledningsvis var också Chydenius för en reglerad tryckfrihet med censor, men svänger under riksdagsarbetet och kräver censurens avskaffande. Anledningen till detta var enligt honom att man i censorns skepnad satte en man till domare över hela nationens tankar och förnuft. Istället för censur framkastar han nu tanken att boktryckarna skulle iklädas straffansvar för vad de tryckte. För den händelse att tryckalstret i fråga inte uppfyllde de uppsatta reglerna skulle straff för gärningen utkrävas i efterhand. Chydenius lyckas med konststycket att övertyga riksdagen, censuren avskaffas, i varje fall till namnet, och Sveriges första tryckfrihetsförordning utfärdas den 2 december 1766.²³

---

²⁰ 3 §, 1:o - 3:o Tryckfrihetsförordningen av 1812 efter de 1876 vidtagna förändringarna.

²¹ Funcke, s 23.

²² Eek, s 200.

²³ Funcke, s 24.

2.1.4 1766 års Tryckfrihetsförordning

Sverige blev genom den i december 1766 införda Tryckfrihetsförordningen ett av Europas mest liberala länder på detta rättsområde. Som en jämförelse kan nämnas England, där hade man visserligen varit förskonad från censur sedan 1695, men till följd av sitt starkt prejudikatbundna rättssystem var man vid denna tid fortfarande i avsaknad av någon kodifiering motsvarade den svenska, på området.

Tryckfrihetsförordningen stadgade alla medborgares rätt att *”nyttja en fullkomlig och obehindrad frihet att uti tryck allmänt kunnigt göra allt”*²⁴ Lagstiftningen tillät emellertid inte vilken frispråkighet som helst, undantagen var legio och med dagens mått mätt var den inte alls speciellt liberal. Som tidigare nämnts var möjligheten att i religiösa ämnen tillåta sig att uttrycka fria tankar fortsatt kringskuren. Skrifter med anknytning till religion skulle även fortsättningsvis vara föremål för förhandsgranskning. Ävenså var kritik av kungahuset eller främmande statsöverhuvuden med flera fortfarande tabu. Icke förty var Tryckfrihetsförordningen revolutionerande, förordningens innebörd efter dess huvudregler var något förenklat att:

- Förhandsgranskning förbjöds.
- Ingrepp mot pressen fick förekomma, men endast i efterhand och uteslutande då vad som kom att kallas missbruk av tryckfriheten förevarit.
- Vad som utgjorde missbruk av tryckfriheten kodifierades, endast det som uttryckligen var förbjudet kunde grunda straffansvar, varvid påföljd skulle utdömas av laga domstol.
- Censuren avskaffades och granskningsrätten avseende importerade tryckalster begränsades.
- Administrativa ingrepp i tryckfriheten utan uttryckligt stöd i lag förbjöds, konfiskationer utan rättegång blev grundlagsstridiga.
- Allmänna handlingars offentlighet grundlagsfästes.
- Ansvar för alstret ålades primärt författaren, tryckarens ansvar blev subsidiärt och aktualiserades endast då författarens identitet var okänd.

---

²⁴ Eek, s 163.

Införandet av tryckfriheten gav upphov till en febril aktivitet i landet. Tryckalster såsom broschyrer, tidningar och pamfletter florerade i riklig mängd. Det var inte bara den politiska litteraturen som hade reventy av den nyvordna friheten. Också tidens skandal- och skvallerpress erhöll genom lagens bokstav skydd för sin verksamhet. I så måtto använde exempelvis tidningen *Nytt och gammalt* offentlighetsprincipen som affärsidé. I den trycktes rättegångshandlingar, tidningens ekonomi var uteslutande baserad på dess offentliggörande av detaljer ur pikanta rättegångar.

Tryckfriheten hade sålunda kommit till Sverige, men den nyvunna friheten skulle inte bli långvarig.

2.1.5 Tryckfriheten i Sverige 1766 – 1844

En ny tryckfrihetsförordning såg dagens ljus 1774, den var en spegling av Gustav III:s behov av att kväsa oppositionen i landet. Lagstiftningen innehöll visserligen högtidliga deklARATIONER om tryckfrihetens betydelse, men regelverket innebar i realiteten att tryckfriheten inskränktes betydligt i jämförelse med vad som tidigare varit stadgat.

Den nya lagen beskar kraftigt rätten att utbekomma allmänna handlingar samtidigt som drakoniska påföljder väntade den som dristat sig att bryta mot dess bud. Den som ertappats med att missfirma *”regeringsformen och vår konungaförsäkran ... jämte vår och rikets majestät, höghet och rätt”* hade dödsstraff att se fram emot.²⁵ Repression av offentlighetsprincipen var i och för sig inte någon novell detta år, redan 1773 började Svea hovrätt att avslå varje begäran om att utfå rättegångshandlingar med motivering att TF strider mot värdigheten hos konungens ämbetsmän *”emedan den sätter dem under publicitetens censur”*.²⁶

I realiteten kom 1774 års förordning att innebära återinförande av förhandscensur i Sverige. Detta beroende på att en rad olika påbuds- och regelkomplex följde i dess

---

²⁵ Eek, s 170.

²⁶ Simonsson, Ragnar; Offentlighetsgrundsatsen i svenskt statsliv; Några historiska grundlinjer; I Statsvetenskapliga studier till statsvetenskapliga föreningen i Uppsala; Almqvist & Wiksell; Uppsala 1944; s 526.

kölvatten. Det för eftervärlden lättast igenkännbara torde vara privilegiesystemet; efterhand som det i slutet av 1700-talet började utkomma allt fler periodiska skrifter ökade kungens behov av ett rationellt system för att kunna förhindra att oppositionen kom till tals. För att effektivt kunna kontrollera att påbuden följdes, infördes 1785 det ovan omnämnda privilegiesystemet. Det innebar i korthet att endast den som erhållit kungens godkännande hade rätt att starta ett tryckeri, privilegiet innefattade samtidigt ensamrätt att på orten bedriva tryckeriverksamhet. Metoden hade uppenbara fördelar i administrativt hänseende, tillstånden innefattade nämligen också detaljerade föreskrifter avseende vad som fick tryckas. Ett exempel hämtat ur Nyköpings Veckoblads regulativ får här åskådliggöra med vilken elegans pressen tystades. Tidningen hade i början av 1800-talet bland annat rätt att införa *"1:o meteorologiska observationer; 2:o förteckning på de prester som predika i stadens kyrkor hvarje heljedag ... 6:o dödsfall och giftermål i orten; 7:o huskurer för folk och kreatur ..."*²⁷

Privilegierade tryckare var organiserade i skrån, ordföranden för skrået tillhölls genom en kunglig befallning i januari 1805 att cirkulera en skrivelse mellan medlemmarna med en uppmaning att följa privilegievillkoren.²⁸ Det skulle ingalunda bli sista gången som den svenska pressen nödgades gå i makthavarens ledband och därvid censurera sig själv.

Sedan Gustav IV Adolf kastats av tronen genom 1809 års revolution släpptes åter friheten loss. I den regeringsform som antogs den 6 juni 1809 hette det:

*"Med tryckfrihet förstås hvarje svensk mans rättighet att, utan några af den offentliga magten i förväg lagda hinder, utgifva skrifter, att sedermera endast inför laglig domstol kunna tilltalas för deras innehåll, och att icke i annat fall kunna därför straffas, än om detta innehåll strider emot tydlig lag, gifven att bevara ..."*²⁹

Tryckfrihetsförordningen skulle vid upprepade tillfällen komma att ses över. Målsättningen att skydda pressen mot administrativt godtycke och ge domstolarna användbara redskap i deras roll att beivra tryckfrihetsbrott uppfylldes dock inte vid dem alla.

---

²⁷Klemming / Nordin, s 338.

²⁸Klemming / Nordin, s 340.

²⁹ 86 § Regeringsformen av den 6 juni 1809 efter de 1876 vidtagna förändringarna.

En ny tryckfrihetsförordning såg dagens ljus 1812, med den lanserades nyheten att juryssystem infördes i tryckfrihetsmål. Som en kuriositet i sammanhanget kan nämnas det faktum att införandet av juryn i det svenska rättsystemet, skedde genom en grundlagsvidrig lagändring.³⁰

En annan nyhet som infördes i denna version av TF, var att regeringen i konungens namn gavs möjlighet att dra in en tidning. Förordningen stadgade att om hovkanslern³¹ fann ”ett dagblad eller en periodisk skrift vara antingen vådlig för allmän säkerhet eller utan skäl och bevis förnärmande personlig rätt eller av en fortfarande smädlig egenskap”, kunde kunglig befallningsman besluta att genast låta inställa utgivningen av densamma.³² Detta beslut skulle sedan vara föremål för anmälan hos kungl. Maj:t i statsrådet. Efter detta var det i princip kungens skön som avgjorde huruvida skriften framdeles skulle tillåtas. Det var också i detta sammanhang möjligt för konungen att besluta om utgivaren av den indragna skriften överhuvudtaget skulle vara berättigad att utge någon periodisk skrift.³³

Indragningsmakten var ett behändigt redskap i händerna på den som ville tysta oppositionen, den blivande Karl XIV Johan, som menade att ”*opposition var konspiration*”.³⁴ Indragningsmakten kom till flitig användning under början av 1800-talet, den hade också den behändiga sidoeffekten att ge makthavaren fullkomlig redigeringsrätt över pressen. Även direkta maningar avseende vad som inte borde behandlas i tryck utgick, dessa efterföljdes också till största delen.

Eftersom någon motivering till en indragning inte var av nöden, löpte pressen dagligen och stundligen risken att utsättas för att få sin upplaga konfiskerad av skäl som inte var kända för den. Även utsikterna att drabbas av utgivningsförbud lade naturligtvis hämsko på vad pressen dristade sig att trycka. Följden blev att tidningsmännen (för det var framförallt män som sysselsattes i branschen vid denna tid) i sin rädsla för repressali-

---

³⁰ Vallinder, Torbjörn; Nio edsvurna män; Carlssons; Stockholm 2000; s 44 - 55.

³¹ Från 1841 var uppgiften ålagd justitiestatsministern.

³² Stadgandet återfanns ursprungligen i dåvarande TF 4 § 8:o. Se också Eek, s 188 - 189.

³³ Eek, s 189.

³⁴ Funcke, s 27.

er, underlät att trycka något som helst som kunde uppfattas som kontroversiellt. År 1821 skriver tidningen Argus ett inlägg angående bristen på debatt i olika ämnen; till denna ”... skygghet å redaktionernas [sida] bidraga ännu mer de särskilda tillsägelser tidningsutgivare erhöllo, mot allt vidrörande av vissa ämnen, vilka just för ögonblicket intresserat nationen”.³⁵

Ett av de vanligaste skälen till att verkställa en indragning torde ha varit hänsynstagande till främmande makt. Denna förevändning, vilken sedermera också skulle komma att begagnas under andra världskrigets presscensur, uppgavs vara skälet till att många ingrepp skedde. Svenska regeringen gick så långt att den uppmanade utlandet att protestera, för att på så sätt få skäl till en indragning. Även indragning i preventivt syfte skedde, enligt hovkanslern var det bättre att agera självmant och med snabbhet, än att avvakta och invänta utländska reklamationer.³⁶

Så småningom uppenbarades bristerna i systemet med indragningar, det som i förstone verkat vara finurligt och vattentätt visade sig vara försmädligt enkelt att kringgå.

Det blev Lars Johan Hierta som med Aftonbladet kom att få indragningsmakten på fall. Efter att ha utnyttjat alla tänkbara luckor i regelverket, fick han inte bara indragningsmakten att framstå som verkningslös utan han drog också ett löjets skimmer över hela företeelsen. Det förekom inte några indragningar efter 1838 och indragningsmakten avskaffades formellt 1844.³⁷ Beslutet därom fattades utan votering, inom prästers-tåndet fattades det till och med utan diskussion.³⁸

Överhuvudtaget synes avskaffandet av indragningsmakten ha gått samtiden relativt obemärkt förbi. Bortsett från det historiska intresse som den kan ha är detta kanske vad svanesång regler av detta slag förtjänar. En inte alltför ovanlig företeelse i liknande fall är eljest att bestämmelserna ifråga helt sonika glöms bort. Otillämpade som de är, betraktas de som obsoleta och någon tanke på att ägna ett formellt avskaffande den minsta arbetsmöda väcks inte. Vilken bäring ett sådant upphävt regelkomplex skulle

---

³⁵ Boberg, Stig; Karl XIV Johan och tryckfriheten; Göteborg 1989; s 185.

³⁶ Funcke, s 29.

³⁷ Funcke, s 30.

kunna ha i ett tidevarv då främmande makt gör anspråk på monopol över den fria tanken i vårt land, och söker genomdriva sina anspråk med alla till buds stående medel är omöjligt att förutse, men tanken svindlar.

2.1.6 Tryck- och yttrandefrihet i modern mening tar form

Hiertas främsta vapen mot repression i allmänhet och indragningsmakten i synnerhet hade varit bulvanskap. Ingenting hindrade att en person vilken ingenting hade att skaffa med vare sig tidningsproduktion eller de åsikter som offentligen luftades, stod som ansvarig utgivare för en skrift. Fördelen med detta förfarande var att ägaren till skriften i fråga kunde vara tillförsäkrad att aldrig behöva stå till svars för vad som tryckts. Därmed kunde också kontinuiteten i utgivningen säkras alla indragningar till trots.

Systemet med ansvaringar och bulvaner kom också att missbrukas i och för utgivning av mindre salongsfäähiga tryckalster, det som trycktes i dessa balanserade inte bara på gränsen till vad som i strikt mening kan betecknas som lagligt, utan också vad som i skilda tider kan betraktas som anständigt. Detta faktum kom aldrig att åtgärdas i indragningsmaktens efterdyningar. Inte förrän horisonterna började mörkna i slutet av 1930-talet blev frågan återigen aktuell, men då agerade den svenska regeringen med justitieminister Karl Gustaf Westman i spetsen desto kraftfullare.

Eftersom det under Karl Johan-tiden förelåg ett behov för kung och riksdag att påverka opinionen till sin fördel skulle det också vara förmånligt att ha tillgång till en publikation. Naturligtvis var det ytterst motsägelsefullt för det officiella Sverige att i ena stunden fördöma en tidning, för att i nästa ögonblick fika efter att densamma skrev vad som, med ett visst mått av välvilja, skulle kunna betecknas som offentliga sanningar. Efter ett misslyckat försök med en tidning som finansierats med hjälp av Kung Karl Johans handkassa, och som burit det officiösa namnet Fäderneslandet, riktades blickarna mot Post- och Inrikes Tidningar. Denna tidning hade det varit Svenska akademiens privilegium att ge ut sedan 1791. Tidningens ekonomi var emellertid skraltig och när nu intresse visades, grep akademien tillfället i flykten och överlät 1834 utgivnings-

---

³⁸ Funcke, s 30.

rätten till staten.³⁹ Affärsmetoderna, vilka bland annat innefattade monopol på statlig annonsering, ledde till att opinionen mot den repressiva tryckfrihetspolitiken svängde ytterligare, varvid oppositionen fick än mera vatten på sin kvarn. Situationen blev till slut ohållbar och i december 1844 återgick tidningen till Svenska akademien, varvid Karl Johan-tidens laborerande med tryck- och yttrandefrihetsbegränsande åtgärder så småningom ebbade ut.

Frammot slutet av 1800-talet var Sverige ett land i förvandling. Med industrialiseringen följde att en rad andra samhällsfunktioner med nödvändighet reformerades. Med ökad samfärdsel följde ytterligare förändringar; föreningslivet tog fart och folkrörelserna växte sig starka. Också lärosätena förändrades; nya forskningsfält öppnades upp och med dem följde att utbildningar fick en delvis ny inriktning. Allt detta medförde att också tryck- och yttrandefrihetsaspekter aktualiserades; den nya tiden krävde helt enkelt ett friare utbyte av såväl vetenskapliga arbeten som information i allmänhet.

Vid flera tillfällen under denna tidsepok gjordes försök att begränsa tryck- och yttrandefriheten, ett misslyckat sådant skedde 1883 – 1884 efter framstötter från kungahuset. Det gick ut på att avskaffa grundlagsskyddet för tryckfriheten. Åtalskampanjer var ett annat medel som användes för att försöka kväsa dem som fällt oönskade yttranden; flera sådana kampanjer drevs mer eller mindre framgångsrikt under 1800- och 1900-talen. De var i det korta perspektivet tidvis mycket effektiva medel för att förhindra ett fritt meningsutbyte här i landet, men torde i ett vidare perspektiv inte ha resulterat i något annat än att tjäna som avskräckande exempel för eftervärlden.

Vad som däremot givit djupa avtryck i vårt sätt att betrakta tryck- och yttrandefrihet är alla de administrativa och andra icke-juridiska medel som funnits, och i viss mån fortfarande finns för att utöva repression av det fria ordet. Än i denna dag (år 2006) är ”*av hänsyn till Sveriges förhållande till främmande makt*” en ramsa som kan användas för att vidtaga mycket långtgående åtgärder utan att någon rättslig prövning nödvändigtvis behöver följa därpå.

---

³⁹ Funcke, s 32.

Alltnog, tryck- och yttrandefrihet är idag grundlagsfästa rättigheter i Sverige. Genom Tryckfrihetsförordningen⁴⁰ respektive Yttrandefrihetsgrundlagen⁴¹ tillförsäkras varje svensk medborgare rätten att fritt uttrycka sig i tal och skrift. Huruvida dessa rättigheter verkligen är så absoluta som lagtexten antyder är ett ämne för mig att spekulera i och kanske för läsaren att ta ställning till.

---

⁴⁰ SFS 1949:105.

⁴¹ SFS 1991:1469.

3 Fallstudier

Då Sveriges röstberättigade befolkning avger sina röster i fria och demokratiska riksdagsval sker en delegation. Föremålet för denna delegation är bland annat lagstiftningsmakt och delegaterna är våra riksdagsledamöter. Behörigheten att lagstifta kan sägas sammanfalla med befogenheten att besluta om lagstiftningens innehåll. Delegationen har skett utifrån vad som förespeglas väljaren av den politiska inriktning som delegaten ifråga bekänner sig till. Saken kan liknas vid ett avtalsförhållande; väljaren förväntar sig, med rätta, att riksdagen skall lagstifta i den riktning som dess politiska sammansättning förespeglar, så att säga enligt offert. Om denna lagstiftning sedermera skulle missbrukas för att åstadkomma ett resultat som inte är det av lagstiftaren åsyftade, har också avtalets syfte förfelats.

I detta avsnitt avhandlas några av de ingrepp i svensk tryck- och yttrandefrihet som förevarit under modern tid. Avsiktligt har utelämnats sådant som kan betecknas som ”normala” ingrepp. Det är inte sådana händelser som är föremålet för studier i detta arbete, utan istället den form av ingrepp som de facto innebär ett undertryckande av det fria ordet i strid med lagstiftningens intentioner. Det är inte i traditionell tillämpning av tryck- och yttrandefrihetslagstiftning som faran för våra demokratiska fri- och rättigheter återfinnes. Sådan rättskipning är det som lagstiftningen syftar till; att uppställa ett regelverk för hur tryck- och yttrandefriheten får utövas i vårt land. Det som här refereras, är istället tillfällena då regler medvetet missbrukas och manipuleras, då lagar vränges och vrides för att kunna tillämpas på ett sätt som vare sig varit åsyftat eller önskat.

3.1 Ingrepp före 1939

Repression av tryck- och yttrandefriheten är naturligtvis intimt förknippade med själva förekomsten av sådana rättigheter. Instiftande av ett regelverk sker med ett pennstreck, genomförande av detsamma är en process som tar lång tid i anspråk. Symptomatiskt för motstånd mot ett regelverk, när det väl trätt i kraft, är att dess motståndare utnyttjar

varjehanda kryphål för att på det sättet undslippa tillämpning av de förhatliga bestämmelserna. En jämförelse med skattelagstiftningen kan därvid vara på sin plats. Knappt har väl bläcket hunnit torka på övergångsbestämmelsen förrän såväl denna som huvudaktstycket kringgåts av experter på att begränsa skattskyldighet. Likadant förhåller det sig med tryck- och yttrandefrihetsrätten. Så länge det finns en önskan att begränsa dessa rättigheter och så länge det finns rättstillämpare som är tillräckligt skrupelfria, kommer det att uppkomma kreativa lösningar för att åstadkomma den önskade tystnaden. Det följande exemplet är i all sin enkelhet nog fyndigt för att förtjäna ett eget litet avsitt i detta arbete.

Mannerheim

Under Finlands självständighetskrig rasade våldsamma klasstrider mellan Röda och Vita. Från svensk sida var man mån om goda relationer med Finlands riksföreståndare Mannerheim. Värnet om de relationerna hade bland annat resulterat i tryckfrihetsåtal mot Folkets Dagblad Politiken, en radikal tidning här i landet. När så Mannerheim besöker Sverige 1919 angrips han hårt av opinionen, det blir åtal och fällande dom lydande på fängelse i sex månader för förövarna, en i sammanhanget förhållandevis sträng påföljd. Mannerheim hade i ett flygblad beskrivits som en mördare, vilken inte förtjänat några hedersbetygelser. De fyra personer som delat ut flygbladen greps av polisen och åtalades. Det var dock inte fråga om tryckfrihetsåtal i sedvanlig mening, det var istället avsaknaden av uppgift om tryckår och tryckort, vilket som bekant skall finnas på tryckalstret ifråga, som renderade utdelarna straff.⁴²

3.2 Ingrepp under andra världskriget 1939 – 45

3.2.1 Ture Nerman och Trots Allt!

”Smädliga, förgripliga eller till osämja med främmande makter syftande omdömen och yttranden om samtida nationer eller stater,

*med vilka riket är i fredligt förhållande, om deras varande överhet, regering och regeringssätt, höge ämbetsmän och sändebud, inre eller yttre förhållanden, företag eller underhandlingar; förbrytelsen skall anses enligt 8 kap. 28 § strafflagen, och skriften konfiskeras. Är skriften ej smädlig eller förgriplig, men genom densamma missförstånd med utländsk makt sig yppat, må den, utan rättegång, kunna konfiskeras”.*⁴³

Ture Nerman hade 1930 valts in i Sveriges riksdag för kommunisterna. I oktober 1939 utkom han med det första numret av sin nystartade tidning Trots Allt!. Nerman var starkt nazifientlig, detta framgick också med all önskvärd tydlighet på snart sagt varje sida i Trots Allt!. Tidningen skulle under andra världskriget komma att utgöra något av en bastion för det fria ordet i Sverige. Ett Sverige som styrdes av politiker, vilka visade stor undfallenhet inför önskemål från de krigförande stormakterna i fråga om den här förda presspolitiken, och vilken Nerman inte var sen att kritisera.

Hitlers helvetesmaskin

Fem nummer av tidningen gavs ut utan att regeringen vidtog andra åtgärder än tandagnisslan och förmaningar, men i och med nummer sex var det första beslaget och ty åtföljande åtal ett faktum. Då nummer sexochenhalv utkommer några dagar senare i en upplaga om 20 000 exemplar, förklarar Nerman lakoniskt på ledarplats:

” Nummer sex av Trots Allt! har på fredagen beslagtagits på hemställen av den tyska legationen. Vi vet ännu ej vad som föranlett beslaget.”

Händelseförloppet innehåller flera pikanta detaljer.⁴⁴ Någon av de första dagarna i november 1939 mottog justitieminister K G Westman besök av Sveriges sändebud i Berlin, Arvid Richert. Denne framhöll för ministern vikten av att åtgärder vidtogs mot svenska tidningar när dessa smädade tyska ledare. Trots Allt! nämndes särskilt. West-

---

⁴² Se Tryckfrihetsförordningen av 1812, med de därefter, och sist vid riksdagen i Stockholm år 1876 vidtagna förändringarna. 1 § 10:o.

⁴³ Utdrag ur § 3, 9:o Tryckfrihetsförordningen av 1812, med de därefter, och sist vid riksdagen i Stockholm år 1937 vidtagna förändringarna.

⁴⁴ Se Vallinder, s 236 - 237.

man förklarade att han var beredd att vidtaga sådana åtgärder som det svenska utrikesdepartementet rekommenderade och begärde. Kanslirådet Carl-Gustaf Bruno författade en promemoria i ämnet, i den redogjordes för möjligheterna att enligt TF ingripa mot tryckalster, om dess innehåll var ägnat att föranleda osämja eller missförstånd med främmande makt.

Angående möjligheterna till eventuella tryckfrihetsåtal menar Bruno att sådana anstälts relativt sällan under de senare decennierna. Som anledning till detta skriver han: *”I sin mån har härtill säkerligen bidragit, att man såvitt möjligt icke velat riskera ett friande utslag med därav följande större skada. Det har nämligen visat sig synnerligen vanskligt att med någon större grad av sannolikhet förutsäga vilken syn på brottsligheten juryn i målet skulle komma att lägga. Sistnämnda förhållande gör, att det mången gång torde vara att föredraga att begagna den andra utvägen till ingripande...”*⁴⁵

Den utväg som Bruno skriver om var konfiskation utan efterföljande rättegång. Tillämpliga lagrum för denna åtgärd var TF 3 kap 9 § eller 5 kap 13 §. Dåtidens auktoritet på svenska grundlagsfrågor, Robert Malmgren, skriver apropå 3 kap 9 §: *”Stadgandet, som står illa tillsammans med TF:s allmänna principer, kan betraktas som antikverat; det har i varje fall icke tillämpats sedan mitten av förra århundradet.”*⁴⁶

TF 5 kap 13 § erbjöd samma möjlighet till administrativ konfiskation, grunden för åtgärd med hänvisning till detta stadgande var utländsk makts missnöje med skriften ifråga.

Nerman förekom Westman, innan justitieministern hunnit tillämpa någon av de båda obsoleta bestämmelserna gav Trots Allt! justitieministern anledning att ingripa med de traditionella repressiva medlen beslag och tryckfrihetsåtal. Det var en ledare med rubriken *”Hitlers helvetesmaskin”* som kom bågaren att rinna över. Ture Nerman ralje-

---

⁴⁵ Vallinder, s 237.

⁴⁶ Malmgren, Robert; Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar; Norstedts; Stockholm 1937; s 218. Se också Vallinder, s 237.

rade över tusenårsriket och menade att man nog kunde stryka nollorna i den beteckningen till följd av ett nyligen företaget attentat mot Hitler.

Omedelbart efter beslag och åtal besökte Nerman justitieminister KG Westman och erhöll av denne upplysningen:

*”tyska legationen har varit ursinnig och har velat ha beslag från första numret”.*⁴⁷

Det första tryckfrihetsåtalet med utrikespolitisk bakgrund sedan 1933 var ett faktum.⁴⁸

Med en rösts övervikt dömdes Ture Nerman i sin egenskap av ansvarig utgivare till tre månaders fängelse. Domen stod sig i Högsta domstolen, som därmed gav en fingervisning om att oavsett hur mycket damm som än samlats på en bestämmelse, så kan den samma ändå äga tillämpning intill den dag då den formellt utmönstrats ur vår lagstiftning.⁴⁹

Friad vid andra åtalet

Nästföljande åtal och beslag riktade mot Trots Allt! anlände prompt med tidningens tionde nummer. Samma dag som beslaget ägde rum, utkom det väntade nummer tioochenhalf, det halva i upplagan var inte, vilket i och för sig hade varit logiskt med tanke på numerären, en ökning av textmassan, utan istället en minskning; spalterna gapade tomma i avsaknad av de kontroversiella artiklarna. Denna gång var det en ledare med kommentarer om kommunister och fascister samt ett referat angående en stämning mot Eskilstuna-Kuriren som föranledde ingripandet. Tryckfrihetsjuryn friade dock.⁵⁰

Brun Marin och Tyska kvinnoförbundet

En av de specialitéer som Trots Allt! ägnade sig åt var att avslöja nazistsympatisörer inom den svenska statsförvaltningen. Våren 1940 utkom nummer 16 av tidningen, på första sidan utbasunerades *”Sveriges flotta förråddes”*. Ett faksimil innehållande medlemsförteckningen till Brun Marin, en hemlig nazicell inom svenska flottan, följde därunder. Ture Nerman hade fått underlaget till artikeln med ensamrätt av den tjeckis-

---

⁴⁷ Funcke, s 258.

⁴⁸ Vallinder, s 237.

⁴⁹ Fallet refererat i Funcke, s 258 - 260.

ka grevinnan Amelie Posse, som hade kommit över det på ovanliga vägar. Tillsammans med medlemsförteckningen fanns dessutom uppgiften att en amiralshustru arrangerat mottagningar för Tyska kvinnoförbundet på svenskt militärt skyddsområde.

Avslöjandet av Brun Marins medlemmar och amiralshustruns brott mot skyddsföreskrifter avtackades genom att Trots Allt blev föremål för ett tredje åtal, åtföljt av det numera sedvanliga beslaget av upplagan. Nerman var vid denna tidpunkt inte längre ansvarig utgivare för Trots Allt!. För att inte riskera att tvingas bort från tidningens redigering under ännu längre än under de tre månader han redan var dömd att avtjäna i fängelse, hade Charles Lagerfelt tillfälligt utsetts till ansvarig utgivare. Nerman lade ner stor möda på att förbereda dennes försvar, domen blev också mycket riktigt friande.⁵¹

Administrativ konfiskation och transportförbud

Några fler åtal mot Trots Allt blev inte aktuella efter dessa två nederlag. De repressiva åtgärderna mot tidningen inriktades, efter de tre här refererade målen, uteslutande att omfatta administrativa förfaranden. Mot dessa stod Nerman maktlös, mot den typen av åsiktsförtryck stod i Sverige vid denna tid inte några rättsliga medel till buds. Sammanlagt åtta gånger drabbades Trots Allt! av konfiskation enligt TF 3 kap 9 §.⁵²

Det var dock inte bara det ständigt närvarande hotet om beslag och åtal som äventyrade utgivningen av Trots Allt!. Sedan nummer 10 blivit konfiskerat lät Svenska Pressbyrån meddela att beslaget ställt till oreda i redovisningen. Pressbyrån fortsatte:

*”Ur försäljningssynpunkt är det sålunda nödvändigt att dylika polisbeslag undvikas, och vi önskar därför få veta, om Ni ämna vidtaga åtgärder för ett sådant undvikande. Skulle flera beslag anses vara att vänta vore kanske bäst för båda parter, att Ni själv distribuerar tidningen”.*⁵³

---

⁵⁰ Fallet refererat i Funcke, s 261.

⁵¹ Fallet refererat i Funcke, s 262.

⁵² Funcke, s 258. samt Åhlén, Bengt & Agneta; Censur och tryckfrihet, farliga skrifter i Sverige 1522 – 1954; Fingraf; Södertälje 2003 s 160 f. med ytterligare hänvisning till Westman, Karl Gustaf; Tryckfrihetsförordningen 3:9; artikel i svensk Juristtidning 1942; s 351 ff.

⁵³ Funcke, s 262.

Det blev mycket riktigt tidningen själv som så småningom kom att sköta sin distribution. Emellertid skedde inte detta via någon frivillig överenskommelse med Svenska Pressbyrån, utan till följd av nedan beskrivna regeringsbeslut.

Den 1 mars 1940 skapades en möjlighet att belägga tidningar med transportförbud.⁵⁴ För att transportförbud skulle kunna meddelas en tidning, måste den ha fällt i tryckfrihetsmål. Ture Nerman, som redan i november 1939 fällt för "Hitlers helvetesmaskin" var med Trots Allt! en självskriven kandidat. Det blev också Trots Allt! som tillsammans med samtliga kommunistiska partitidningar och en nazistisk tidning den 26 april 1940 kom att beläggas med detta förbud.

Innebörden av förbudet var att de berörda skrifterna inte längre fick transporteras med allmänna transportmedel som tåg, buss och post. Justitieminister Westman uppvaktades den 18 maj med en begäran om att transportförbudet skulle hävas. Westman meddelade härvid att saken skulle tas under övervägande om tidningen "*modifierade sin ton*". Som av en ren händelse, råkade också ytterligare en konfiskation av Trots Allt! äga rum samma dag som uppvaktningen.⁵⁵ Författaren kan inte upphöra att förvånas över den mängd slumpmässiga sammanträffanden, som det fria ordets utövare har att brottas med.

3.2.2 Göteborgs Handels- och sjöfartstidning - Torgny Segerstedt.

Ture Nerman var långt ifrån ensam om att få kämpa mot ingrepp i tryck- och yttrandefriheten vid tiden runt andra världskriget. Under 1939 väcktes 19 åtal för brott mot tryckfrihetsförordningen av vilka flertalet ledde till fällande domar. Dock visade sig tryckfrihetsåtal så småningom föga effektiva vilket måhända var anledningen till att andra medel tillgreps för att tysta pressen.

---

⁵⁴ KF 1 mars 1940 rörande förbud mot befordran av vissa periodiska skrifter med statliga trafikmedel mm.

⁵⁵ Funcke, s 263.

Av dagstidningarna var det främst de liberala Eskilstuna-Kuriren, Vestmanlands Läns Tidning och Göteborgs Handels- och sjöfartstidning (GHT) som uttryckte så starkt antinazistiska åsikter att myndigheterna fann sig föranledda att ingripa mot dem.

I synnerhet Torgny Segerstedt i GHT, var en stridbar nazistkritiker av stor betydelse. GHT hade under mellankrigstiden varit en tidning som ofta ställt sig på tysk sida i debatten angående Tysklands situation efter den förnedrande Versaillesfreden. I synnerhet väckte skadestandsfrågorna GHT:s engagemang. Att märka är att GHT aldrig svängde över till att bli tyskfientlig under något skede av andra världskriget, det var nazismen, inte det tyska folket som var fienden.

Den 13 september 1940 överlämnade tyskarna en diplomatisk not till den svenska regeringen med begäran om ingripande mot den svenska pressen, och där GHT:s hållning förklarades ”icke uthärdlig”.⁵⁶ Dagen efter, den 14 september, sände den tyske ministern i Stockholm, prins Victor zu Wied, en brådskande och konfidentiell rapport hem till Auswärtiges Amt. I rapporten ber han att få bragt till Hermann Görings kännedom att han samma dag haft en audiens hos kung Gustaf. Under audiensen skall Wied ha haft tillfälle att dryfta den svenska pressens förödande verkan på de tysk-svenska förbindelserna. Kungen hade av utrikesministern noga underrättats om omständigheterna i saken och Wied förklarar i rapporten att denne visat förståelse för de allvarliga klagomålen över GHT:s hållning. Dock, hade kungen framhållit att den svenska författningen inte medgav några ingripanden mot pressen under rådande omständigheter, men att han, med Wieds terminologi, sagt sig vara villig att gå författningsstridigt tillväga (*”gegebenenfalls verfassungswidrich vorzugehen”*). Formuleringen får stå för Wied, det förefaller otroligt att kungen skulle ha uttryckt sig på detta sätt, emellertid kvarstår som ett ovedersägligt faktum att kungen några veckor senare kallar till sig Torgny Segerstedt och därvid förmanade denne.⁵⁷

---

⁵⁶ Andersson, K-O; Vårt dramatiska sekel, beredskapsår och efterkrigstid; Utbildningsförlaget brevskolan 1995; s 137.

⁵⁷ Sandblad, Henrik; GHT och hitlerregimen i belysning av tyska arkivdokument; Göteborgs Handels- och Sjöfartstidnings förlag; Göteborg 1960; s 58. Wieds telegram i faximil återfinns längst bak i denna skrift som bilaga A.

I enlighet med gällande praxis borde naturligtvis regeringen ha svarat att Sveriges grundlag inte medgav ett regeringsingripande mot pressen i förevarande fall, så hade man förfarit då Sovjetunionen protesterat mot den svenska pressen under finska vinterkriget.⁵⁸ Regeringen bestämde sig i stället för att statuera exempel, dock inväntade man valsöndagen den 15 september för att slå till mot GHT måndagen den 16, dagens upplaga beslagtogs.

Den bestämmelse som tillämpades vid dessa ingripanden mot pressen var återigen 3 § 9 momentet tryckfrihetsförordningen av 1812. Bestämmelsen i den sista meningen hade inte återopats sedan Karl XIV Johan styrde landet i ständig skräck för Jacobiner. Då den nu dammades av passade den justitieminister Karl Gustaf Westman som hand i handske. I sin dagbok noterar han *”fördelen med den är att man kommer ifrån den oberäkneliga och i utrikespolitiska frågor omdömeslösa juryn”*.⁵⁹

GHT:s skrivelser fortfor att vara en nagel i ögat på tyskarna, av arkiverade skriftväxlingar framgår att Segerstedts frispråkighet skapade irritation högt upp i nazihierarkien. Ett belysande exempel utgöres av den tredjesidesartikel, signerad Malcolm Lilliehöök, som var införd den 3 mars 1942. I den framhålls att en grannliga uppgift för svensk utrikespolitik var att få tyskarna att snarast utrymma Norge och att få Finlands fred och oberoende säkrade i samförstånd med Sovjetunionen. Wied anmodas av sina uppdragsgivare att påtala artikeln hos Sveriges utrikesminister Christian Günther, samt att i lämplig form framföra diverse synpunkter. I ärendet avsänder Wied två telegram till Berlin, i det andra av dessa meddelar han att han besökt Günther i UD och med denne, enligt instruktioner, talat om Lilliehööks artikel. Günther skall, enligt Wied, ha försäkrat att om någon fortsättning (en sådan hade nämligen förebådats) på Lilliehööks artikel infördes, skulle Handelstidningen konfiskeras. Detta beslut hade tidningens

---

⁵⁸ Redan den 11 februari 1933 hade Östen Undén som var konsultativt statsråd i Per Albin Hanssons första ministär, avgivit en förklaring där den svenska pressens grundlagsenliga frihet och oberoende av statsmakterna betonades. Här fastslogs vidare att regeringen intog en neutral ställning mellan främmande staters representanter och den svenska pressen. Se vidare Lönnroth, Erik; den svenska utrikespolitikens historia; s 163 samt Sandblad s 45 f.

⁵⁹ Se också nedan under avsnitt 3.2.5.

redaktion också underrättats om. Det blev mycket riktigt fördenskull heller inte någon fortsättning på artikeln ifråga.⁶⁰

3.2.3 Längre gående åtgärder

Det var Westman som, i sin egenskap av justitieminister i den röd-gröna koalitionsregeringen, drev på konfiskationerna utan rättegång.⁶¹ Omfattningen av åtgärderna ökade efter samlingsregeringens tillkomst 1939. Den nya regeringens yttrandefrihetspolitik innebar inte endast en skärpning av de repressiva åtgärderna, utan också en breddning av desamma.

Ofta då tyskarna klagat på någon tidnings förhållningssätt blev resultatet att någon annan, mindre tidning fick sin upplaga konfiskerad, som regel skedde detta efter att huvudupplagan redan nått läsarna. Åtgärden gav på detta sätt ett lamare eko hos befolkningen, samtidigt som den tyske tjänstemannen som klagat hade ett, låt vara mindre ingripande, men dock resultat att redovisa för sina överordnade. Eftersom de ”stora” kritikerna ändå vid ett flertal tillfällen fick klä skott, omgavs de så småningom med martyrgloria. Detta förhållande föranledde regeringen att komplettera tryckfrihetsförordningen med ett nödstadgande i Tryckfrihetsförordningen.⁶² Censurparagrafen, som den kom att kallas, antogs i juni 1940. Den medgav förhandsgranskning av tryckta alster vid krig och krigsfara. Grundlagsändringen, vilken starkt kritiserades av Östen Undén i ett radiotal den 26 februari 1941⁶³, bekräftades av 1941 års riksmöte. Bestämmelsen, som avskaffades 1945, kom aldrig till användning och någon censur på manuskriptstadiet kom således aldrig till stånd i Sverige under krigsåren.⁶⁴ Dock var möjligheten att censurera reell i så mening att Tryckfrihetsförordningens stadganden var kompletterade med en lex specialis.⁶⁵

---

⁶⁰ Sandblad, s 69 f. Utdrag ur Ribbentrops telegram återfinns i faximil längst bak i denna skrift som bilaga B.

⁶¹ Vallinder, s 238

⁶² § 6.

⁶³ Undén, Östen; Tal från krigsåren; Rabén och Sjögren; Uddevalla 1970; s 40 ff.

⁶⁴ Linder, Jan; Andra världskriget och Sverige historia och mytbildning; Infomanager förlag 1998 s. 162.

⁶⁵ Lag 20 juni 1941 med vissa bestämmelser om tryckta skrifter vid krig eller krigsfara.

En egendomlig situation hade uppstått, kritik av den egna regeringen var uppenbarligen tillåten, men skulle pressen yttra sanningar om makthavarna i utlandet fanns det laga medel att tysta den med. Indragningspolitiken kulminerade i mars 1942 då 17 olika tidningar konfiskerades för samma artikel med vittnesmål om tortyr i Gestapos fängelser och fångläger i Norge.⁶⁶

I takt med att krigslyckan svängde 1942 tappade den tyska propagandan verkningskraft i Sverige. Den repressiva tryckfrihetspolitiken kom därefter alltmer att inrikta sig på att motverka de allierades propaganda. Den svenska neutralitetspolitiken tenderade att bli mera tånjbar och folkrättsstridiga tillmötesgåenden gentemot västmakterna skulle komma att bli gravare ju närmare de allierades slutseger kom. Tryckfriheten följde efter, Samordningsbyrån, en organisation som var sidoordnad SIS och som lydde direkt under UD, gav ut en pamflett med titeln ”Den osvenska propagandan”. Den utpekade bland annat de synnerligen patriotiska GHT, Nu och Eskilstuna-Kuriren som osvenska. Saken drevs till tryckfrihetsmål mot SIS, som i februari 1944 frikändes på organisationstekniska grunder.⁶⁷

3.2.4 Karl Gerhard och Hästapo

I vårt land åtnjuter yttranden som fälls vid offentliga tillställningar traditionellt ett sämre skydd mot ingripanden, än sådana som framställs i tryck. Tryckfrihetsförordningen omfattar inte muntliga uttalanden och Yttrandefrihetsgrundlagen omfattar inte exempelvis teaterföreställningar. Under krigsåren var skyddet för dylika uttalanden om möjligt ännu sämre och godtyckliga ingripanden möjliggjordes därför i än högre grad.

Karl Gerhards revy Gullregn hade premiär på Folkan i Stockholm den 31 juli 1940. I en av scenerna uppenbarade sig en till dalahäst förklädd trähäst, illustrativt försedd med ett kurbitsbemålat extraben, en femte kolonn. Ur detta femte ben trädde Karl Gerhard och sjöng sin sång ”*Den ökända hästen från Troja*”, en dräpande satir mot nazismen och dess medlöpare. I den sista versen ironiseras mot fùrern själv:

---

⁶⁶ Linder s. 163.

*”Men har det ej snart gått upp för de loja
i hela världen – båd fattig och pamp –
att det är den ökända hästen från Troja,
som hela tiden har kallats Min Kamp.”*

Den tyska legationen hade redan före premiären nåtts av ryktet om Karl Gerhards förhållanden och kontaktade Sveriges utrikesminister Christian Günther som skickade byråchefen Sven Grafström till Karl Gerhard som förhandlare. Grafström lyckades utverka att de små löjliga rakborstar, liknande dem som stundom pryder tyska tyrolerhattar, avlägsnades från balettflickornas huvudbonader. Så snart denna diplomatiska bedrift blivit känd på utrikesdepartementet övertog excellensen Günther själv ärendet. Vid det laget hade dock statsminister Per Albin Hansson redan hunnit ringa upp Karl Gerhard. Statsministern vädjade till honom att ta bort ”den där hästen”, eftersom ”dom inte tyckte om den”. ”Dom” var prinsen av Wied med flera på den tyska legationen. Karl Gerhard vägrade, med påföljd att han dagen efter kallades till ett möte med utrikesministern. När han återkom till teatern efter det mötet väntade en skrivelse från polisen på honom. Med hänvisning till 13 § Ordningsstadgan för rikets städer⁶⁸ förbjöds Karl Gerhard att framföra sin visa.⁶⁹ I stadgans femte stycke fanns en bestämmelse som medgav att polisen kunde förbjuda en föreställning om den ”*föranleder till svårare oordning*”. Karl Gerhard tvangs under hot om teaterns eventuella stängning att avstå från det förargelseväckande öket. Då polismästare Zetterquist ringde för att försäkra sig om att förbudet skulle efterlevas tillfrågades han av Karl Gerhard om det ringdes från hästapo. Zetterquist tyckte det var roligt sagt men Karl Gerhard avkrävdes icke desto mindre en skriftlig bekräftelse på att han tänkte rätta sig efter förbudet.⁷⁰

Under de följande veckorna ersatte han understundom sin kuplett med att läsa upp texten i polisförbudet.⁷¹ Från föreställningen den 10 augusti rapporterade närvarande poliser att, då melodin spelades upp blev den avbruten av Karl Gerhard som förklarade

---

⁶⁷ Linder s. 165.

⁶⁸ 1868 24/3.

⁶⁹ Andersson, K-O; Vårt dramatiska sekel, beredskapsår och efterkrigstid; Utbildningsförlaget brevskolan 1995; s. 134.

⁷⁰ Karl Gerhard; Om jag inte minns fel; Bonniers 1952; s. 228- 233.

⁷¹ Segerstedt Wiberg, Ingrid/ Lomfors, Ingrid; När Sverige teg om nazismens förföljelser; Norstedts juridik 1991; s.109 - 110.

att detta är förbjuden musik, varpå den upphörde. Den enda grund poliskammaren angivit i sitt förbud reciterades därvid, *förargelseväckande*.⁷²

3.2.5 Således...

Att TF 3:9 var obsolet redan under andra världskriget är vid detta laget inte någon nyhet för den uppmärksamme läsaren. En berättigad fråga i sammanhanget skulle då kunna formuleras som följer:

- Agerade rättsväsendet med politikerna i spetsen i medvetande om att de tillämpade bestämmelserna var förlegade?

Det är sannolikt inte någon överdrift att påstå att så var fallet. Endast då någon vecka förflutit efter det första beslaget av Trots Allt! kom de ovan (se avsnitt 3.2.1) av kanslirådet Bruno framtagna kunskaperna till nytta. Justitieminister Westman fattade då beslut om konfiskation utan rättegång av en skrift med titeln *"Hitler skjuts kl. 24"*. Boken som lanserades som en agentroman var författad av G. Ericsson. Westman skrev i sin dagbok angående händelsen:

*"Jag upplivade genom detta beslag TF 3:9 andra punkten. Den hade av Malmgren förklarats vara ur bruk och stridande mot TF:s principer, men i nuvarande utrikespolitiska läge är den behövlig och nyttig. I kommande lugna tider må den gärna återvända till vila igen. Fördelen med den är, att man kommer förbi den oberäknliga och i utrikespolitiska frågor omdömeslösa juryn".*⁷³

I själva verket var Justitieministern över hövan blygsam i sitt konstaterande; det var inte fråga om något återupplivande av TF 3:9 andra punkten. Konfiskation utan rättegång med hänvisning till detta lagrum hade aldrig tidigare företagits, Westman var först ut!⁷⁴

Även transportförbudsinstitutet torde ha framstått som ytterst diskutabelt för samtiden. Förbudet som sådant förutsatte som nämnts, ett föregående ingripande av domstol.

---

⁷² Linder, s. 168.

⁷³ Westman, Karl Gustaf; Politiska anteckningar september 1939 – mars 1943; Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia; Stockholm 1981; s 51. Se också Linder, s 160.

⁷⁴ Vallinder, s 238.

Dock är det tveksamt om ett sådant förbud var förenligt med regeringsformens förbud mot *”av den offentliga makten i förväg lagda hinder”* mot utgivande av skrifter.⁷⁵

3.3 Ingrepp under efterkrigstiden

3.3.1 Fib / kulturfront

Då den årliga värnpliktskonferensen genomfördes i mars månad 1972 uppmärksammades att personal från Försvarsstabens säkerhetsavdelning befann sig i lokalen, sysslandes med åsiktsregistrering. Detta skulle komma att bli upptakten till ett av de mest uppmärksammade rättsfallen inom svensk tryck- och yttrandefrihetsrätt.

Våren 1973 offentliggjordes uppgifter om en hittills okänd svensk underrättelseorganisation kallad IB, en förkortning för Informationsbyrån. I *Folket i bild/Kulturfront* publicerades två omfattande och väldokumenterade artiklar signerade Peter Bratt och Jan Guillou.⁷⁶ I ingressen till den första artikeln beskrivs IB som en olaglig organisation vars verksamhet strider mot svensk grundlag. Vidare upplyses läsaren om att IB var en myndighet under regeringen samt att försvarsminister Sven Andersson genom sitt ämbete var dess högsta chef. I artikeln påstås också att inte alla riksdagsledamöter hade tillgång till information om IB:s existens och att regeringen hade förklarat att:

- Sverige inte bedriver spionage mot främmande makt.
- Svenska vänsterrörelser inte infiltreras av agenter.
- Sveriges regering inte kartlägger fackföreningarnas verksamhet.

Uppgifterna i artikeln visade sig naturligtvis sedermera vara sanna. Sveriges regering hade självklart förnekat att den bedrivit spionage mot såväl fackföreningar som vänsterorganisationer och främmande makt. I den offentliga debatten väckte artiklarna stort uppseende, regeringen försvarade dock fortfarande styvnackat sin ståndpunkt att IB inte existerade, vilket naturligtvis gav ytterligare eko i debatten.

---

⁷⁵ § 86 Regeringsformen av den 6 juni 1809, med de därefter, och sist vid riksdagen i Stockholm år 1937 antagna förändringarna.

I tryckfrihetsförordningens 7 kapitel 4 § anges femton tryckfrihetsbrott, nio avser brott mot rikets säkerhet. Dåvarande justitiekansler Bengt Lännergren beslöt, efter anmälan om tryckfrihetsbrott, att det saknades tillräckliga skäl att väcka åtal härför.

Gripande läsning

Guillou publicerade i slutet av september samma år ett utvidgat reportage om IB.⁷⁷ Bratt å sin sida gav ut en bok i samma ämne.⁷⁸ Den återupptagna publiceringen av de i och för sig sanna uppgifterna, föranledde myndighetsingripanden. *Efter valet* i september anhöll chefsåklagare Carl Axel Robèrt, som redan tidigare fått i uppdrag att utreda eventuella olagligheter i samband med IB (!), Bratt, Guillou och deras uppgiftslämnare Håkan Isaksson.

Guillou greps efter en studentafton i Akademiska föreningens stora sal i Lund under förhållanden som kunde ha varit hämtade ur en James Bond-film. Robèrt förordnade också om husrannsakan i Fib/K:s lokaler, den första på en redaktion sedan andra världskriget.

De tre hade genom Lännergrens beslut om åtalseftergift förvägrats att få sin sak prövad av en tryckfrihetsjury, men nu åtalades de i ”normal” straffrättslig ordning vid Stockholms tingsrätt. Brottsrubriceringen var spioneri, lagrummet som åberopades var således Brottsbalkens 19 kap. 5 §. Detta var något nytt i svensk tryckfrihetsrätt. Åklagaren gjorde gällande att fråga var om obehörigt och för det svenska försvaret skadligt *anskaffande* och röjande av hemligheter. Brottet skulle således vara att upptäcka hemligheten om regeringens lögnaktighet angående IB:s eventuella existens.

En komplikation i sammanhanget är att lagrummet i fråga stadgar uppsåt att gå främmande makt tillhanda. Åklagaren vare sig hävdade eller styrkte att trion åsyftat detta. Dock hävdade han att det måste ha stått klart för de åtalade att deras handlande med nödvändighet måste ha lett till ett röjande, det var alltså fråga om indirekt uppsåt. Sammantaget ådagalade åklagaren en ytterlig skicklighet i målet, inte endast benyttade

---

⁷⁶Folket i bild / Kulturfront nr. 9 och 10 1973.

⁷⁷Folket i bild/ Kulturfront nr. 17 1973.

⁷⁸Bratt, Peter; IB och hotet mot vår säkerhet; Gidlunds 1973.

han sig av straffbestämmelsen på ett konstruktivt sätt; alldenstund fängelse var den enda påföljden för det åtalade brottet hade rubriceringen möjliggjort husrannsakan.⁷⁹ Förhållandet var ju också det att eftersom grova politiska brott, exempelvis spioneri, vilket här var för handen, ingår i den undantagskatalog som återfinns i Tryckfrihetsförordningens 7 kap. 3 §, kunde en eljest oundviklig tryckfrihetsrättegång, med åtföljande jury som opålitligt inslag, undvikas.⁸⁰ Tingsrätten gillade åtalet och dömde de tre till vardera ett års fängelse. Guillou överklagade och fick av Svea hovrätt sitt straff sänkt till tio månader. Han överklagade också denna dom men HD meddelade inte prövningstillstånd. Bratt å sin sida förde, utan framgång, talan om domvilla. I den domen fastslås att det var själva röjandet som var straffbart, huruvida uppgifterna var sanna eller osanna saknade betydelse.⁸¹ Av denna anledning var det således inte fråga om tryckfrihetsbrott utan ”vanlig” brottslighet och Falu tingsrätt (boken är tryckt i Avesta) var rätt forum.

Beljugande av myndighet

Guillou fick sålunda inte möjlighet att få sin sak prövad av högsta instans. Det beslutet föranledde författaren och debattören Jan Myrdal att kommentera händelsen på ett ytterligt fränt sätt i Fib/K.⁸² Myrdal anförde att alla vet varför HD beslutat att inte pröva Guillous sak. Han fortsatte:

”En sådan prövning vore politiskt olämplig. En sådan prövning skulle kosta politiker karriären. En sådan prövning skulle leda till att brottsliga ämbetsmän bestraffades. En sådan prövning skulle leda till att förbrytare inom IB ställdes inför rätta för sina brott. Därför ville Högsta Domstolen inte pröva fallet. Ingen har behövt muta Högsta Domstolens ledamöter. Man behöver inte ens muta dessa ämbetsmän för att de skall göra den saker som saklös är och den saklös som saker är.”

Myrdal avslutade med orden:

”Det korrupta beslutet kostade dessa ledamöter deras goda namn och rykte. Men glömda blir de inte. Det finns ju sådant som aldrig dör.”

---

⁷⁹ Se 28 kap. 1 § Rättegångsbalken.

⁸⁰ Vallinder s. 335 - 337.

⁸¹ NJA 1975:105 s. 586.

Ingvar Gullnäs, som var nyttillträdd justitiekansler beslöt i slutet av oktober att väcka åtal mot Fib/K:s ansvarige utgivare Greta Hofsten med motiveringen:

”Påståendena i artikeln är uppenbarligen osanna. De är ägnade att undergräva aktningen för högsta domstolen. Genom publiceringen – tidningen utkom i 64 000 exemplar – har de spritts till allmänheten. Artikeln innehåller således otillåtna yttranden i tryckt skrift innehållande beljugande av myndighet.”

Den bestämmelse som JK hänvisade till var dåvarande 7 kap. 4 § punkt 11 Tryckfrihetsförordningen. Det tillämpliga rekvisitet var spridande av falskt rykte eller annat osant påstående ägnat att undergräva aktningen för myndighet. Beljugande av myndighet var för övrigt straffbar enligt 17 kap. 6 § Brottsbalken. Bestämmelserna, vilka hade flyttats omkring ett antal gånger i såväl strafflag som grundlag hade utnyttjats ett par gånger under andra världskriget.

JK:s kommentarer var mycket originella. Han förklarade i TV att bevisbördan, i och för sig, åvilade åklagaren. Dock var påståendena för vilka åtal väckts, så pass osanna (resonemanget leder sålunda till att lögn skulle vara ett relativt begrepp inom tryckfrihetsrätten), att bördan för att bevisa deras sanningshalt övergick på den tilltalade:

*”vill den tilltalade visa att dom här påståendena är sanna så får hon göra det”.*⁸³

JK fortsatte:

”det finns saker som man inte behöver bevisa i svensk rätt. Jag behöver inte bevisa att solen går upp varje dag. Det är den som påstår att den inte går upp alla dar, den får minsann bevisa det”.

När intervjuaren därvidlag påpekade att det föreföll som att Hofsten var dömd på förhand replikerade kanslern:

*”ja, det är klart att åklagaren anser att vederbörande är dömd på förhand. Det vore en konstig åklagare om han inte ansåg det”*⁸⁴

---

⁸² Folket i bild/Kulturfront nummer 17 1974.

⁸³ Beträffande den så kallade sanningsbevisningen, se Brottsbalken (1962:700) 5 kap 1 § st 2, samt Trost, Hedvig; kommentar till Brottsbalken; Karnov 2006; not 175.

Åtalet utfördes inför Stockholms tingsrätt där den så kallade notaritetsregeln åberopades.⁸⁵ Beskyllningarna mot HD skulle således vara så uppenbart osanna att bevisning för att så var fallet var obehövlig. Efter en segsliten huvudförhandling frikändes Greta Hofsten av tryckfrihetsjuryn. I och med dessa domar var det mörka kapitel som kallats IB-affären över för svensk rättsskipnings vidkommande. Dock skulle lagstiftningsarbetet komma att påverkas av händelserna, brottet ”beljugande av myndighet” utmönstrades ur brottsbalken vid 1975/76 års riksmöte.⁸⁶ Utredaren, regeringsrådet Sjöberg, menade att ifrågavarande stadgande inkräktade på rätten till fri kritik av myndigheter. Vid nästkommande riksmöte försvann också ur TF:s brottskatalog bestämmelsen om falska rykten och osanna påståenden ägnade att undergräva aktningen för myndighet.

3.4 Nutida ingrepp

I den inledande sammanfattningen av detta arbete, ställdes bland annat följande tvenne frågor:

- Anpassas våra grundläggande fri- och rättigheter efter omvärldens politiska och militära förhållanden?
- Varierar synen på inskränkningar i tryck- och yttrandefriheten fortfarande i vårt land?

Låt oss för en stund fördjupa oss i ett enda rättsfall. Det innehåller element som i någon mån kan hjälpa till att belysa dessa frågor.

3.4.1 Mein kampf

I det offentliga samtalet uttrycks inte sällan *förtryckta* åsikter. Detta innebär dock inte att dessa åsikter får bli *förtryckta*. I fallet nedan överflyglades sakfrågorna till stor del av det faktum att nazism är en motbudande företeelse. Såväl domstolarna, som medias bevakning av dessa, tenderade vid tiden då målet behandlades, mera handla om samhällets allmänna ställningstagande visavi högerextremism än om det som är väsentligt i målet; tryckfrihet.

---

⁸⁴ Vallinder s. 338.

⁸⁵ 35 kap 2 § Rättegångsbalken (1942:740).

Bokförläggare Karl-Erik Hägglund dristade sig 1992 att ge ut en nyupplaga på svenska av Adolf Hitlers bok *Mein Kampf*. Idén till utgivningen hade Hägglund fått 1989, bakgrunden var den ökande främlingsfientligheten i Sverige. Han menade att det var av allmänt intresse att boken fanns tillgänglig på svenska för att allmänheten skulle kunna bilda sig en uppfattning om vad som egentligen uttrycktes i verket. Att försöka sig på att skaffa boken i svensk översättning var i det närmaste omöjligt. De få exemplar som en gång funnits på bibliotek var inte längre tillgängliga.⁸⁷ Den enda utväg som stod till buds var att skaffa boken på antikvarisk väg, även detta var mycket svårt.

Hägglund hade genom efterforskningar fått vetskap om att Askild och Kärnekull givit ut boken i början av 1970-talet. Timo Kärnekull hade, då Hägglund frågat honom huruvida utgivningen varit förknippad med några speciella upphovsrättsliga problem, lämnat vissa upplysningar. Av dessa framgick att Hitler, ännu vid den tidpunkt då Kärnekull gav ut *Mein Kampf*, haft en syster i livet, men att hon inte hade framställt något krav eller i övrigt lagt några hinder i vägen. Karl-Erik Hägglund hade också genom sina undersökningar erhållit beskedet att Schildts förlag haft förlagsrätten i Sverige men att denna sedermera övergått till Natur och Kultur. Vid kontakt med detta senare förlag hade besked givits att det inte fanns några hinder mot att Hägglund gav ut boken.

Mein Kampf ges emellanåt ut i USA och England. Detta var Hägglund medveten om och han kontaktade därför några brittiska kollegor för att klarlägga om det hade varit problem med upphovsrätten vid dessa utgivningar. Han fick besked om att så ej varit fallet. Att det var förbjudet att ge ut boken i Tyskland var Hägglund väl medveten om, men för att vara på den säkra sidan beträffande rättigheterna där, föranstaltade han undersökningar också på denna punkt. Då Hägglund sedermera inte funnit någonting som tydde på att det skulle föreligga hinder mot en svensk utgivning lät han ge ut skriften i en upplaga om tiotusen exemplar.

---

⁸⁶ Ds Ju 1975:16.

⁸⁷ Efter förfrågningar på några bibliotek i Skåne angående eventuella exemplar av boken att låna, kan författaren intyga att dessa förfrågningar i allmänhet blivit bemötta med yttersta misstro samt att resultatet av förfrågan som regel blivit beskedet att boken för länge sedan blivit stulen.

Vid fredsslutet efter andra världskriget genomförde ockupationsmakterna viss lagstiftning i Tyskland. Lag om befrielse från nationalsocialism och militarism av den 5 mars 1946 är en av dessa lagar. Artikel 1 i den lagen stadgar:

*”alla personer som aktivt har understött den nationalsocialistiska våldsregimen eller som har gjort sig skyldiga till överträdelser av principerna för rättfärdighet och humanitet eller egennyttigt utnyttjande av de därigenom åstadkomna förhållandena uteslutas från inflytande på det offentliga och det ekonomiska livet och åläggs att gottgöra det som de har gjort sig skyldiga till”.*⁸⁸

Det anges vidare i samma lags artikel 4:

*”för en rättvis bedömning av ansvaret och för att påföljder skall kunna ådömas, skall en indelning av de skyldiga göras i fem kategorier varav en kategori betecknas huvudskyldiga”.*⁸⁹

I enlighet med artikel 15 skall:

*”huvudskyldigas egendom konfiskeras som bidrag till gottgörelse, varvid de skall tillåtas behålla endast ett så stort belopp som med hänsyn till familjeförhållanden och förvärvsförmåga är nödvändigt för livets nödtorft.”*⁹⁰

För det fall att svaranden är avliden kan, enligt artikel 37, *”på order av ministern för politisk befrielse, ett förfarande genomföras i syfte att helt eller delvis konfiskera den i förbundslandet eller provinsen belägna kvarlåtenskapen utan hänsyn till laglott eller testamentariska förfoganden”.*⁹¹

Som ett led i denazifieringsprocessen konfiskerade förbundslandet Bayern den 15 oktober 1948 Adolf Hitlers i Bayern befintliga kvarlåtenskap. I den konfiskationen ingick, enligt bayersk uppfattning, upphovsrätten till Mein Kampf. Äganderätten stadfästes genom särskilda fångeshandlingar, vilka upprättades med stöd av förordningar från 1948 och 1950. Den förordning som är av särskilt intresse för detta arbete bär i svensk översättning namnet *”Förordning om konfiskation, förvaltning och nyttjande*

---

⁸⁸Citerat ur Stockholms Tingsrätts dom 1996-03-28 i mål nummer B-7-6370-94; s 4.

⁸⁹Citerat ur Stockholms Tingsrätts dom 1996-03-28 i mål nummer B-7-6370-94; s 4.

⁹⁰Citerat ur Stockholms Tingsrätts dom 1996-03-28 i mål nummer B-7-6370-94; s 4.

av tillgångar och förmögenhetsvärden med stöd av lagen om befrielse från national-socialism och militarism".⁹² Denna stadgar i sin 3 § att sådan i förbundslandet belägen kvarlåtenskap som avses i ovannämnda lags artikel 37 utgörs av alla objekt, rättigheter och övriga materiella tillgångar som vid tidpunkten för vederbörandes bortgång befann sig i förbundslandet Bayern och tillhörde en person som varit inkluderad i kategorin huvudskyldiga.

Åklagarmyndigheten i Stockholm väckte vid Stockholms Tingsrätt åtal mot Karl-Erik Hägglund och yrkade ansvar för brott mot 2 och 53 §§ Lag (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.⁹³ Chefsåklagare Anders Helin utförde åtalet efter alla konstens regler, inkluderande att på klassiskt manér låta beslagta den "förbjudna" skriften.⁹⁴ I korthet gick åtalet ut på att det var Fristaten Bayern som innehade upphovsrätten och att Hägglund gjort intrång i densamma. Bayern biträdde åtalet och yrkade, dels enligt 55 § 2 st upphovsrättslagen, förstörelse av de exemplar av *Mein Kampf* som hade utgivits av Hägglunds förlag och som blivit föremål för beslag, dels att Hägglund vid vite skulle förbjudas att fortsätta utgivningen av *Mein Kampf*.

I såväl Tingsrätt som Hovrätt och senare i Högsta domstolen fälldes Hägglund för brott mot de återopade lagrummen, dock lämnades vitesyrkandet utan bifall. Vidare beslöt rätten att de beslagtagna skrifterna skulle förstöras.

Både åklagare och målsägande liksom den tilltalade överklagade domen, varvid Hovrätten i huvudsak fastställde Tingsrättsdomen.

Vid en flyktig betraktelse synes den ovan redovisade bayerska lagstiftningen solklar, ingenting tyder prima facie på annat än att det är Fristaten Bayern som är innehavare av upphovsrätten till *Mein Kampf i Bayern*. Den fråga som man då kan ställa sig är vilken följdverkan detta skall få i Sverige. Är det möjligt att på detta vis exportera ett utgivningsförbud till Sverige? Är upphovsrätt överhuvudtaget en sådan tillgång som

---

⁹¹Citerat ur Stockholms Tingsrätts dom 1996-03-28 i mål nummer B-7-6370-94; s 4.

⁹²23 november 1948

⁹³"Upphovsrättslagen".

⁹⁴Stockholms polisdistrikt; beslagsliggare nr 94-0221-5620 p 1-2.

kan konfiskeras? Har ockupationsmaktens konfiskationskrav, och därmed också den tyska lagstiftningen i denna del ett folkrättsstridigt inslag?

Hägglund åberopade att konfiskation av upphovsrätt är stridande mot svensk ordre public, oavsett om konfiskationen äger rum i Sverige eller utomlands.

Bernkonventionen för skydd av litterära och konstnärliga verk är genom Internationell upphovsrättsförordning⁹⁵ en del av svensk lagstiftning. Enligt förordningens 1 § göres Upphovsrättslagen tillämplig på förevarande situation.

När en upphovsman avlider, är det hans/hennes efterlevande som ärver upphovsrätten till det konstnärliga eller litterära verket. Genom testamentariskt förordnande kan upphovsmannen dock överlåta upphovsrätten till någon annan än arvtagarna. Utmätning av upphovsrätt, vare sig hos upphovsmannen eller hos någon till vilken rätten övergått till följd av universalfång, är uttryckligen förbjudet.⁹⁶

Låt oss för en stund betrakta de argument som framförts av Svante Nycander och Erik Göthe respektive Högsta domstolen med anledning av målet.⁹⁷

Svante Nycander

Nycander menar att domen skall uppfattas som ett ställningstagande att det är tyska myndigheter som, genom konfiskation, innehar upphovsrätten till Mein Kampf och att Hägglund gjort ett otillåtet intrång i densamma.⁹⁸

Angående tingsrättens resonemang kring ordre public menar Nycander att han ansluter sig till rättens uppfattning. Enligt denna tillerkänns som regel en konfiskation i främmande land rättslig giltighet i Sverige om den redan är verkställd och den inte är uppenbart oförenlig med grunderna för rättsordningen här i landet. Nycander fortsätter med konstaterandet att så hade fallet varit om Bernkonventionen uppställt något hinder mot konfiskation av en upphovsrätt. Dock fortsätter han, att eftersom något uttryckligt förbud mot sådana konfiskationer inte ställts upp vare sig i Bernkonventionen eller i

---

⁹⁵ SFS 1994:193.

⁹⁶ 41 – 42 §§ upphovsrättslagen.

⁹⁷ Jur kand. Erik Göthe var förordnad som Hägglunds offentlige försvarare.

något annat folkrättsligt bindande aktstycke är tingsrätten oförhindrad att erkänna Bayerns upphovsrätt. Med andra ord; tingsrätten nämner visserligen principen om ordre public i sin dom, men att eftersom Bernkonventionen inte uttryckligen förbjuder konfiskation av upphovsrätt, innebär det heller inte något *folkrättsbrott* att tillerkänna det Bayerska anspråken rättskraft här i landet.

Således har Stockholms tingsrätt, enligt Svante Nycander, godtagit principen om ordre public i sammanhanget och eftersom Bayerns anspråk inte strider mot denna rättsprincip godkänns anspråket. Men, menar Nycander, situationen hade varit en annan om en rättsprincip ställts mot en annan. En domstol ställs inför ett mycket svårt val om den skall välja mellan två rättsprinciper och svenska domstolar åberopar inte gärna argument i stil med att en lag skulle strida mot en rättsprincip. Detta skall vi enligt Nycander vara tacksamma för eftersom motsatsen skulle innebära att lagtillämparen satte sig över lagstiftaren. Dock, hävdar Nycander, har tingsrättens argumentation varit otillräcklig i det att yttrandefrihetsaspekter inte beaktats i tillräcklig omfattning.

Erik Göthe

Inte oväntat har Göthe en diametralt motsatt syn på rättsläget i målet. Han menar att det är omöjligt för en stat att förvärva upphovsrätt genom indragning, att det under inga omständigheter är tillåtet vare sig i Sverige, Tyskland eller någon annanstans i världen. Konfiskation av upphovsrätt strider således enligt detta resonemang mot jus cogens.

Ett beslut om konfiskation av upphovsrätt skulle sålunda vara en nullitet, ett tvångsmedel som endast upprätthålles med den starkes rätt och inte är förankrat i något annat än ett stycke ogiltigt papper.

Eftersom målet i sin helhet är beroende av att Bayern påstår sig ha upphovsrätten och att den bevisligen förvärvats på konfiskatorisk väg, skulle åklagarens hela argumentation falla med detta enkla konstaterande. Konfiskationsbeslutet skulle med detta reso-

---

⁹⁸ Makten går före rätten; Nycander Svante; www.fib.se/nycander.html; 2005-10-08 klockan 11.25.

nemang inte leda till något rättighetsförvärv någonstans i världen. Vidare innebär hänsyn till ordre public att eventuella anspråk definitivt inte kan göras gällande i Sverige.

Högsta domstolen

Hovrättens dom överklagades som nämnts av Hägglund och HD meddelade den 21 december 1998 följande domslut:

- HD fastställer HovR:ns domslut i ansvarsdelen.
- Med ändring av HovR:ns domslut beträffande förstörande av exemplar och vitesförbud ogillar HD Fristaten Bayerns talan i denna del.
- HD ändrar vidare på så sätt HovR:ns domslut att beslutet om beslag upphävs.

Med andra ord gör Fristaten Bayern anspråk på att ha såväl upphovsrätt som förlagsrätt till verket och dessa rättigheter grundar sig på konfiskatoriskt förfarande. Även om Bayern har förlagsrätten i Tyskland, innebär detta inte automatiskt att den svenska förlagsrätten i brist på annan bevisning härom, tillkommer innehavaren av den tyska. Den i Tyskland genomförda konfiskationen är i och för sig oförenlig med svensk upphovsrättslagstiftning, men inte heller detta faktum grundar några rättigheter för Hägglund i ifrågavarande väg.

Internationella upphovsrättsförordningen och Bernkonventionen är tillämpliga på fallet, vilket ger vid handen att svensk upphovsrättslagstiftning är tillämplig.⁹⁹ Enligt denna är förlagsrätt är överlåtbar, men det är inte styrkt att någon sådan laglig överlåtelse skett.

Det är således inte klarlagt vem som har upphovsrätten till Mein Kampf i Sverige. Något sådant klarläggande är i och för sig inte nödvändigt för att upphovsrättsbrott skall kunna konstateras. Att Karl-Erik Hägglund har inte har någon upphovsrättsligt grundad rätt till verket är ett ovedersägligt faktum som står sig oavsett hur Bayerns anspråk

---

⁹⁹ Även före Upphovsrättslagen fanns bestämmelser i svensk lagstiftning som motsvarade nu gällande reglering. Se 1-3 och 30 §§ Lag (1919:381) om rätt till litterära och musikaliska verk. Även KK (1937:318)

bedöms, Hägglund är med detta resonemang således överbevisad om att ha gjort intrång i den upphovsrätt som tillkommer innehavaren; likgiltigt vem.

Eftersom Bayern inte visat sig vara innehavare av svensk upphovsrätt och förlagsrätt i Sverige kan dess yrkanden om förstörande och vite inte vinna gehör i svensk domstol; sådana yrkanden får endast framställas av upphovsmannen eller hans/hennes rättsinnehavare. Detta är dock inte förutsättningen för allmänt åtal, för att åtal skall kunna bifallas är det inte nödvändigt att klarlägga vem som har upphovsrätten, det är tillfyllest om det kan konstateras att den åtalade inte har den för att upphovsrättsintrång skall föreligga.¹⁰⁰

Således.

Man kan efter att ha studerat Mein Kampf-målet, med tämligen stor säkerhet slå fast att våra grundläggande fri- och rättigheter fortfarande i viss mån anpassas efter omvärldens politiska och militära förhållanden. Emellertid kan det samtidigt konstateras att det här studerade rättsfallet utstrålar en betydligt större pragmatism än vad som var fallet i exempelvis IB-målet. Man kan exempelvis notera att rättstillämpningen i ifrågavarande fall tydligt fokuserar på samspelet mellan å ena sidan den rätt som är gällande, samt å andra sidan den rätt som påstås vara gällande. Av det faktum att man verkligen lyckades fälla Karl-Erik Hägglund till ansvar för den svenska utgivningen av Mein Kampf, kan man skönja ett mönster från forntora da'r. Bestämmelserna om straffrättsligt ansvar för upphovsrättsintrång har i detta fall tillämpats på ett sätt som inte är en spegling av det ursprungliga syftet med lagstiftningen i fråga. Utgivningen har dock i praktiken omöjliggjorts utan att Bayerns yrkanden därmed behövt lagstridigt bifallas!

---

¹⁰⁰ Högsta Domstolens domskäl återfinns i bilaga D.

4 Metoder att undertrycka det fria ordet – liten handbok i repression

Vilka slutsatser kan då dras av det anförda? Jo, pro primo kan det konstateras att tryck- och yttrandefrihetslagstiftning, liksom för övrigt all normgivning, ytterst vilar på tillämparens goda vilja att genomföra lagstiftarens intentioner. Saknas denna vilja helt eller delvis kommer inte syftet med lagstiftningen att genomföras. Pro secundo framgår det med all önskvärd tydlighet att det inte är några större svårigheter att inskränka de nämnda rättigheterna, möjligen kan saken vara förknippad med ett visst mått av hantverksskicklighet. Detta avsnitt av föreliggande arbete skall därför ägnas åt att något söka bringa struktur i de vanligaste metoderna som står till buds för den som vill utöva repression av tryck- och yttrandefrihet.

4.1 Åtalskampanjer

Yttrandefrihetslagstiftningen i Sverige erbjuder möjligheten att ställa en ansvarig person till svars för uttalanden som anses olämpliga. Det är så Sveriges folk, via delegation, beslutat att sätta ramen för vad som skall vara tillåtet att yttra. Det är också både rimligt och billigt att sådana gränser finns i ett samhälle. Men exakt var gränsen skall dras i det enskilda fallet är i många fall en fråga som överlåtits till rättstillämparen att bestämma. Också detta förhållande är såväl godtagbart som önskvärt. Dock uppstår en diskutabel situation vid de tillfällen då lagstiftaren, via otydligheter i lagstiftningen, förbehållits rätten att påverka rättstillämpningen på området. Gränsen för det acceptabla får nog anses vara överskriden vid de tillfällen då rättstillämpningen ruckas medelst upprepade åtal avseende sådant som tidigare fått passera obemärkt. Det är naturligtvis oacceptabelt att den gällande rätten skall ge vika för denna form av otillbörlig påverkan. Icke desto mindre har så skett under flera perioder i Sveriges tryck- och yttrandefrihetshistoria.

Tidvis har kampanjer av åtal riktade mot grupper av åsiktsföreträdare eller fora varit i bruk i Sverige. Metoden har oftast använts då det gäller att bekämpa frispråkighet i breda lager. Verkningsgraden för metoden får sägas vara relativt låg, men icke förty har den visat sig vara relativt effektiv för att i det korta perspektivet avskräcka. För att i det långa loppet motivera till tystnad tarvas vad som i totalitära system brukar benämnas omskolning. Vad som är en kampanj kan, av naturliga skäl, vara svårt att urskilja i inledningen av densamma, men mönstret klarnar ganska snart. Om de i de följande tvenne avsnitten beskrivna huvuddragen inledningsvis är för handen, kan man med tämligen stor säkerhet slå fast att en klassisk svensk åtalskampanj är under uppseglig.

4.1.1 Nedsvärtningsfasen

Om ett visst ämne eller en viss fråga respektive företeelse, skall bli föremål för represiva åtgärder, visar historien att hänvisning till skyddet av ett speciellt objekt ofta har fått skänka ett sken av legitimitet till åtgärden ifråga. De objekt som kan begagnas för detta ändamål är ofta, men inte alltid, samtida företeelser. Ett ofta återkommande tema i samband med repression av denna typ är att inledningsvis svartmåla de förhatliga uttalanden som skall bli föremål för ingripanden. En i allmänhet misstänkliggjord åsikt kan sedan ofta angripas å det grövsta utan att angriparen själv behöver riskera att offentligen få försvara sin ståndpunkt.

4.1.2 Åsiktskampanjer

När repressionsföremålet väl är tillräckligt nedsablat är det förhållandevis enkelt att fortsätta arbetet meddelst en åsiktskampanj. Är kommersiella media inte tillräckligt medgörliga kan andra fora utnyttjas för att sprida budskapet om den önskade åsikten. Ett sådant forum kan vara de organisationer som redan tidigare stödjer den ”rätta åsikten”. Står inga andra medel till buds kan utgivning av en skrift på det allmännas bekostnad vara det sista halmstrået. Det sistnämnda är för övrigt en metod med mycket anrika traditioner i vårt land.

4.2 Administrativa förfaranden

Att via administrativa förfaranden kontrollera och eventuellt styra en opinion är legislativt sett omständligt men kan visa sig vara mycket effektivt. En fördel med sådana förfaranden är att kommandokedjan kan göras så lång att motiven till olika ingrepp får sökas i många olika överväganden. Detta får, rätt konstruerat, till följd att transparensen kan göras praktiskt taget obefintlig.

För att inte bringa läsaren i några villfarelser skall det betonas att mellan åren 1838 och ända fram till den 17 november 1939 förekom det inte några godtyckliga konfiskationer i Sverige. Visserligen konfiskerades en rad tidningar under tiden, men i samtliga fall ställdes den ansvarige inför domstol och fick sin sak prövad av jury. Inte ens under första världskriget förekom sådana ingrepp.¹⁰¹ Under tiden därefter har dock ingrepp av detta slag varit desto talrikare.

4.2.1 Med hänsyn till främmande makt – diplomatisk konfiskation

Innan Sverige år 1766 begåvats med tryckfrihet, var risken liten att något som kunde upplevas som irriterande av vänskapligt sinnad främmande makt lämnade trycket här i landet. Med den nyvunna friheten blev situationen en helt annan. Relationerna med främmande makt var då som nu, synnerligen viktiga för rikets affärer. Tryckfriheten var en nyvorden uppfinning och det fanns inte någon som helst intention från lagstiftarens sida att låta pressen störa de relationerna. Som en konsekvens härav infördes redan i vår första tryckfrihetsförordning en bestämmelse som stadgade straff för att trycka sådant som kunde misshaga utländska makter.¹⁰²

Riksdagarna 1810 respektive 1812 företog revision av bestämmelserna ifråga, själva innebörden bibehölls i stort sett oförändrad, det nya var att konfiskation bara fick företagas om skriften hade bedömts som straffbar av domstol. Ett undantag fanns dock från kravet på domstolsförfarande. Om den åsyftade skriften varken var av karaktären att vara smädlig eller förgriplig men om ”*missförstånd med främmande makt sig där-*

---

¹⁰¹ Funcke, s 39.

¹⁰² Funcke, s 35.

igenom yppat” fick den konfiskeras utan rättegång.¹⁰³ Detta var således ett rent administrativt förfarande som öppnade dörren för godtycke av ädlaste märke. Bestämmelserna har, i olika skepnader, varit såväl i kraft som tillämpliga ända in i modern tid, de åberopades flitigt till stöd för allehanda godtyckliga konfiskationer i synnerhet under andra världskrigets dagar. Inte förrän genom 1949 års TF har de blivit (definitivt?) avskaffade.

4.2.2 Informella kontakter och nätverk.

I samband med allt slags beslutsfattande bildas personliga relationer mellan olika befattningshavare. Inte sällan utvecklas dessa till något som kan liknas vid vänskapsförhållanden. I en sådan relation faller det sig naturligt att aktörerna ställer sig positiva till att underlätta yrkesutövningen både för sig själva och för dem som man har täta kontakter med. Kameraderiet kommer att fungera som ett slags smörjmedel i ämbetsutövandet och detta gäller i hög grad också vid myndighetsutövning av för den enskilde betungande slag.

Utrikesminister K.A. Wallenberg beklagade sig i september 1914 över att utländska makter ”*så gott som dagligen*” invände mot vissa ”*pressorgans taktlösa hållning*”.¹⁰⁴ Upprepade försök att få pressen att hålla igen hade företagits från regeringen Hammarskölds sida. Vid riksdagsdebatten den 18 september förklarade utrikesministern att man via ledande pressmän och dess organisationer riktat ”*en enträgen vädjan till det offentliga ordets män att icke genom sårande rubriker, genom klandrande eller entusiastiska kommentarer utsätta oss för berättigade förebråelser*”. Dessa vädjanden framfördes såväl vid personliga samtal som via brev och cirkulär, och naturligtvis via vän och ”*väns vänner*” till pressen.¹⁰⁵

Metoden känns igen i den svenska regeringens ställningstagande från tiden strax före och under andra världskriget. Regeringens hållning, som under en tid varit återhållsam i fråga om ingripanden mot pressen, får illustreras med följande. Torgny Segerstedt,

---

¹⁰³ Tryckfrihetsförordningen av 1812, 3 § 9:o och 5 § 5:o, den sistnämnda sedermera flyttad 1815 till 5 § 13:o.

¹⁰⁴ Funcke, s 35.

¹⁰⁵ Funcke, s 37.

Göteborgs Handels- och Sjöfartstidnings nazifientlige chefredaktör, ironiserade raljant i sin tidning över Hitlers sätt att tala och dennes kommande öden.¹⁰⁶ Tyskarna, som var rasande, hänvände sig till dåvarande kabinetssekreteraren Christian Günther, som i sin tur tog upp frågan om eventuellt åtal med tillförordnade utrikesministern Östen Undén. Svaret blev kort och gott att det inte kunde bli fråga om något åtal, begäran därom kunde inte tillmötesgå eftersom artikeln rent formellt inte utgjorde någon förolämpning mot den tyske statschefen.¹⁰⁷ Denna inställning skulle dock förbytas i en mera repressiv hållning så snart Tysklands införlivande av europeiska demokratier inletts. Ett av de första avstegen från principen om att regeringen inte lade sig i pressens göranden och låtanden skedde hösten 1938. Den 7 oktober detta år gjorde chefredaktörer runt om i Sverige stora ögon då de nåddes av ett konfidentiellt brev, undertecknat av stats- och utrikesministrarna Hansson och Sandler.

I skrivelsen uppmanades pressen till återhållsamhet vid sin kritik av främmande makt. Vissa av formuleringarna speglar en syn på yttrandefrihet som skulle komma att prägla tryckfrihetsdebatten under en tid; kan en regering som, utan att ansluta sig till vissa åsikter, tillåta att desamma offentliggörs utan att för den skull själv bli förknippad med dem? Bland annat heter det att för att regeringen så *”frikationsfritt som möjligt”* ska kunna hålla landet utanför ett eventuellt krig är förutsättningen *”att pressen även under en period av relativ avspänning iakttagert en sådan hållning, att berättigade miss-tankar icke kunna riktas mot Sverige för partitagande för eller mot den ena eller andra makten”*.¹⁰⁸

Metoden med appeller via informella kontakter och informationsvägar kan ibland behöva förstärkas. Ett sätt att lägga emfas vid behovet till självrensning kan då vara att hota med mera vittgående sanktioner om vädjan inte hörsammas. Hoten kan vara direkta beskrivningar av vad som kan komma att bli följden om rättning i leden inte vidtages. Hoten kan också ges ett mera subtilt innehåll där det lämpligen med beklagan konstateras att för det fall att... Steget är sedan inte långt att sätta hotelserna i verket.

---

¹⁰⁶ Se Bilaga C.

¹⁰⁷ Sandblad, s 43 - 52. samt Funcke, s 50.

¹⁰⁸ Brevet till chefredaktörerna finns återgivet i sin helhet i Petersson, Knut; Tryckfriheten; Stockholm 1941; s 47 - 50.

Har god retorik varit i bruk, kan ett ingripande mot snart sagt vilket skriftligt eller muntligt uttalande som helst rättfärdigas.

I sitt förstamajtal 1940 uttryckte statsminister Hansson i skarpa ordalag en indirekt maning till pressen, där han konstaterade att regeringen krävde att tredje (fjärde?) statsmakten skulle lojalt och utan undantag stödja regeringen.¹⁰⁹ En situation som den här beskrivna är naturligtvis så exceptionell att frestelsen kan bli stor att utnyttja den, vilket också skedde. Två dagar efter Hanssons, med veklagan späckade förmaningstal hållits, kräver utrikesminister Christian Günther i ett radiotal en ”*stramare andlig livsföring*”. Günther nödgas vidare konstatera att ”*regeringen ingripit när den funnit, att tidningsuttalanden eller pamfletter varit av natur att allvarligt skada vårt förhållande till vänskapligt sinnad makt ... Härigenom har den gjort intrång på den obegränsade tryckfrihetens grundsats*”.¹¹⁰

4.3 Obsoleta bestämmelser

Ett sätt att tackla allt för tilltagsen frispråkighet är tillämpning av för länge sedan avdankade bestämmelser. Den gamla bestämmelsen ifråga är nästan aldrig avsedd att begagnas för den föreliggande situationen, vilken måhända utspelas i en avlägsen framtid jämfört med bestämmelsens tillkomst. Det är nämligen väldigt svårt att sia, speciellt om framtiden. Svensk yttrandefrihetshistoria har dock vid upprepade tillfällen bevisat att den legislatur som reglerar tryck- och yttrandefrihet har ett mycket otydligt formulerat bäst-före-datum.

En variant av bruket att med obsoleta bestämmelser utöva repression, är lagvrängeri. Emellertid skiljer sig sistnämnda metod från ”vanligt” bruk av obsoleta bestämmelser på några punkter. Dels behöver den missbrukade bestämmelsen inte vara ur bruk eller bortglömd, ofta används den bara felaktigt. Dels är metoden att tillämpa lagvrängeri så kraftigt präglad av den mest motbjudande illvilja och det vedervärdigaste maktmissbruk att den utan vidare förtjänar ett eget omnämnande i detta arbete.

---

¹⁰⁹ Funcke, s 52.

¹¹⁰ Günther, Christian; Tal i en tung tid; Stockholm 1945; s 53.

Svårare än så behöver det således inte vara, åtgärds paketet kan beskrivas med följande flödesschema:

1. Lokalisera det objekt som skall vara föremål för ingripande.
2. Misstänkliggör detsamma på lämpligt sätt.
3. Damma av en gammal bestämmelse med åtminstone en till synes nödtorftig anknytning till objektet.
4. Förbjud spridning av objektet med hänvisning till den förträffliga bestämmelsen.
5. Koppla ihop förbudet med ett hot om kännbara sanktioner.
6. Tillse efterlevnaden.

5 In fine – synpunkter och slutsatser

Den eftergiftspolitik som Sverige förde under andra världskriget har ofta rosats i efterhand. En inställning som framförs är att den trots allt hade det goda med sig att landet hölls utanför kriget. Om det verkligen var så eller om Sverige hade kunnat undgå att bli indraget även med bibehållen tryck- och yttrandefrihet ligger utanför detta arbetes horisont, författaren kan dock inte avhålla sig från spekulationen huruvida något av de krigförande lägren verkligen hade ansett det mödan värt att låsa upp stridsresurser endast för att kväsa tankeyttringar i ett litet land av Sveriges kaliber.

Emellertid har de moraliska värderingar som sägs ha styrt Sveriges kloka repressionspolitik under andra världskriget, varit föremål för granskningar på senare tid. Man kan med fog hävda att den officiella potemkinkulissen inte längre håller streck då den synas utifrån dagens informationsläge.

För att inte ta all heder och ära av de personer som stod bakom den svenska yttrandefrihetspolitiken under andra världskrigets dagar, skall i ärlighetens namn nämnas att det finns de som hävdar en motsatt syn på saken. Stig Hadenius, professor emeritus i journalistik vid Stockholms universitet, uttryckte sig 1990 som följer:

*”Det är rimligt att fråga om inte regeringen i efterhand beskrivits som mera aggressiv i sin presspolitik än den i själva verket var. Mycket av vad den gjorde var i själva verket ett spel för gallerierna. Som konstaterats ... drabbade konfiskationerna bara i undantagsfall större och opinionsmässigt betydelsefulla organ. Transportförbudet hade begränsat värde även om en del kommunisttidningar fick ekonomiska problem.”*¹¹¹

Hadenius är långt ifrån ensam om sin syn på saken, Göran Andolf har i sin antologi *Nya fronter?* givit uttryck för åsikten att det fåtal tidningar som beslagen riktade sig mot redan till större delen stod utanför den demokratiska gemenskapen med ”*delvis*

---

¹¹¹ Hadenius, Stig; Journalistik och politik; JMK skriftserie; Stockholm 1990; s 34.

ringa spridning”.¹¹² Andolfs argument skulle således ge vid handen att det är fullständigt legitimt att utöva repression gentemot sådana organ som redan uteslutits från det offentliga samtalet! Resonemanget överensstämmer måhända inte så väl med gängse uppfattningar om yttrandefriheten, alldeles särskilt som argumenten framförs i en tid då varjehanda röster höjs för att tysta eventuell kritik riktad mot det som makthavaren för ögonblicket anser skyddsvärt.

Det må vara hur som helst med åsikter, ett är då säkert, hur absurd en tanke än må te sig så är Du i din fulla rätt att uttrycka den offentligen och detta utan att några hinder skall kunna ställas upp i förväg. Nils Funcke uttrycker saken så väl att någonting annat än ett citat inte kan komma ifråga:

*”Tryckfriheten är inte i första hand, inte ens i sista hand, till för de välartade som välformulerat uttrycker väletablerade åsikter. De får ju alltid komma till tals. Nej den är i första hand till för de udda, de extrema, de som går på tvärsan. En del av dem som simmar mot strömmen har ständigt fel men andra visar sig ibland få helt eller delvis rätt. Tryckfriheten är till för dem som hävdar att jorden är platt precis som den borde skyddat de som hävdade att jorden var rund när den förhärskande meningen var att jorden var platt och universums centrum.”*¹¹³

Det är just denna, av tryck- och yttrandefrihetens alla beståndsdelar, som synes vara föremål för ingrepp i dagens Sverige. Den åsikt som vinner stöd i breda lager blir sällan angripen, medan ett ställningstagande som blott delas av några få blir det i mycket högre grad. Företeelsen är inte ny. Den är inte ens typisk för vår tid. Förhatlig är den icke desto mindre.

Titeln på detta arbete är *”Att undertrycka det fria ordet”*. Ordet är måhända fritt, men vakta din tunga noga, Du kan få stå till svars för vad Du sagt!

---

¹¹² Nya fronter? spänd förväntan 1943; red Bo Hugemark; Stockholm 1994; s 344.

¹¹³ Funcke, s 13.

Bilaga A

Nur als 115
Verschlusssache
zu behandeln.

Telegramm
(geh.Ch.V.)

Stockholm, den 14. September 1940 20.00 Uhr
Ankunft den 14. September 1940 22.50 Uhr

Nr. 1421 vom 14.9.40 Citassine!

Geheinzubalten

Hatte heute Gelegenheit eingehend mit König von Schweden über verheerende Wirkung hiesiger Presse auf deutsch-schwedische Beziehungen zu sprechen. König, der durch den Außenminister genauestens unterrichtet war, zeigte wirkliches Verständnis für meine ernststen Klagen betreffend Haltung hiesiger Zeitungen. Er ist bereit, falls neueste Ermahnungen Außenministers erfolglos blieben, persönlich Pressevertreter in schärfster Form zu verwarnen. Schwedische Verfassung vorsieht keine einschneidenden Maßnahmen gegen Presse. König erklärte mir jedoch, daß er gewillt sei, gegebenenfalls verfassungswidrig vorzugehen. Bitte auch Reichsmarschall vorstehenden Wortlaut zu übermitteln.

Wied.

Chef AO.
U. St S Pol. ✓
U. St S R. ✓
U. St S Hahlb. ✓
Botsch Ritter
Dir Pers
- W
- Kult
- N. P. ✓
Chef Prot.
Dg Pol ✓
Ref. Dtschld
Vl. R Hewer
Herrn Sterger
Ab. St. W.

H. P.

alkus

Sollwer

442544

Wieds telegrafiska chiffrerapport om sin audiens 1940-09-14 hos Gustaf V i klartext-
utskrift.

Bilaga B

Nur als Verschlusssache zu behandeln.		003
Telegramm (G.Schreiber.)		
Sonderzug	den 5. März 1942	03,00 Uhr
Ankunft:	den 5. März 1942	03,15 Uhr
RAM 54/3		
Westfalen, den 4. März 1942.		
<u>Nr. 230 vom 4.3.</u>		
<u>Handvermerki</u> Unter Nr. 641 nach Stockholm weiterge- geben. Tel. Kontr. 5.3.42.	1) Chiffr. Büro AA 2) Diplogerma Stockholm Tel. i. Ziff. (Geh. Ch. V.)	
Für Gesandten.		
Ich bitte Sie, bei nächstem Anlaß den am 3. d.M. in der Goeteborger Handels- und Schifffahrtszeitung erschienenen Artikel von Malcolm Lilliehoek zum An- laß eines Gespräches mit dem schwedischen Außenmi- nister zu nehmen und dabei in geeigneter Form etwa folgendes auszuführen:		
St S. Keppeler U. St. S. Pol U. St. S. R. U. St. S. Luthes Bolsch. Ritter Reiter Abt. Pers. " " Ha. Pol. " " Kult. " " Presse " " Rundfunk " " Inf. Chef Pret. Dg. Poins Arb. Expl. bei	Es schiene uns kein glücklicher Einfall zu sein, wenn gewisse schwedische Presseorgane heute darüber schreiben, wie Finnland sich zu verhalten habe, und daß man unter Umständen Finnlands Grenzen garantieren sollte. Es sei jedenfalls kaum anzunehmen, daß man in Helsinki für schwedische Beurteilungen der Notwendig- keiten der finnischen Sicherung gegenüber den Bolsche- wiken ein allzu offenes Ohr habe. Der wirkliche Sachverhalt, über den man sich ja wohl auch in Schweden klar sei, sei doch vielmehr der, daß Schweden seinen gegenwärtigen und zukünftigen Bestand ausschliesslich dem	34 143234 <i>Folner</i>

Klartextutskrift av första sidan i det telegram där Ribbentrop instruerar prinsen av Wied in-
för klagomålen i svenska UD med anledning av Malcolm Lilliehööks artikel i GHT.

Bilaga C

204

BORGS HANDELS- OCH SJÖFARTS-TIDNING. Lördag 18 januari 193

I DAG.

Det är en underlig ödets ironi att hr Hitler skall få ont just i halsen. Det är som folktalare och demagog, som han kommit sig upp. Det enda organ han har haft och har bruk för är strupen. Och »ausgerechnet» där får han en skavank.

Eftersom det änyo är fråga om en operation, kan det icke gärna vara hans gamla bröståkomma, som gör sig påmind. - Det är själva strupen det gäller. Man har väl inte så mycket att gissa på, när en operation i den är på tal.

Det har trasslat sig med operationen. Patienten har rått att anlita professor Naumann i Wien, men det förslaget har strandat på att denne är jude. Ingen läkare av judisk härstamning vill naturligtvis åtaga sig denna sak. Skulle operationen misslyckas, komme det genast att heta, att den judiske kirurgen uppsåligt tagit livet av patienten.

Professor Sauerbruch i Berlin lär även ha avböjt att åtaga sig fallet. Antagligen är det den professor Sauerbruch, som är gift med en fröken Hanfstængl, vilken är en av de damer, som Hitler gjort haneben för. Hon som de andra sprang ifrån honom och gifte sig med prof. Sauerbruch. Vi skriva detta med en viss reservation, eftersom uppslagsböckerna på denna punkt lämna oss i sticket.

Så har en fransk kirurg ifrån Bordeaux tillfrågats, professor Portmann. Han har också avböjt av politiska grunder. Det vore naturligtvis icke vidare trevligt för honom, om operationen misslyckades. Portmanns härstamning är visst också osäker. Och att låta en fransk kirurg av judisk börd skära i Hitlers hals, vore väl litet äventyrligt.

Det borde inte vara svårt, tycker man, att få tag på en lika renrasig arier som Hitler, vilken kunde operera honom. Hitlers ansikte kan tjänstgöra som provkarta för alla de raser vilka hållit till och blandats i trakterna kring Donau. Där ha folk från östan och västan mötts, germanska stammar och mongolska, hedningar och judar och kristna. Rasrenheten borde inte vara svår att matcha.

Det vore mycket ledsamt om Hitler skulle visa sig lida av strupkräfta. Han bör få ha hälsan och uppleva den vedergällning, som väntar honom. Väl är det en viss nemesis i att just strupen ångripes. Men det är icke den avräkning, som historiskt tillfredsställer. En sådan förutsätter, att den räkning, vars galjonsbild här är, får löpa linan ut. Det vore en stor olycka om något mänskligt tillstötte nationalsocialismens koryféeer. Innen räkningen blivit dem presenterad. De skulle kammotseras. En ordentlig lektion är av behovet påkallad. Vad som inträffat i Italien och Tyskland, för att icke tala om Ryssland, bör bli en ordentlig läxa för alla dem, som låtit sig imponeras så att de låtit vett och besinning fara. Saken bör få ha sin gång utan ingrepp av någon deus ex machina. I Italien är den redan inne på rätt spår.

14

Artikeln om Hitlers halsåkomma uppklistrad i Auswärtiges amts dossier.

Bilaga D

Adolf Hitler skrev på 1920-talet boken Mein Kampf som gavs ut i två delar. Förlagsrätten överläts på ett tyskt förlag, Eherförlaget i München. Ett svenskt förlag gav ut en svensk översättning av boken på 1930-talet. Hitler dog år 1945 i Berlin. Som legal arvinge fanns hans syster. Han efterlämnade ett testamente med annan universell testamentstagare än systemen. I enlighet med en efter det tyska nederlaget införd lagstiftning i Tyskland fattade en "Spruchkammer" i München år 1948 beslut om konfiskering av all Hitlers kvarlåtenskap i förbundslandet Bayern. Enligt en överlåtelsehandling år 1965 överläts kvarlåtenskapen, bl a upphovsrätten till Mein Kampf, till Fristaten Bayern. På motsvarande sätt har förlagsrätten för Mein Kampf överförs från Eherförlaget till Fristaten Bayern.

Karl-Erik H gav år 1992 genom H:s förlag ut Mein Kampf i en utgåva som byggde på den tidigare svenska översättningen. Karl-Erik H är åtalad enligt 2 och 53 §§ lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk för att utan medgivande av upphovsrättshavaren, Fristaten Bayern, ha framställt H:s förlags utgåva av boken och gjort den tillgänglig för allmänheten och härigenom uppsåtligt eller av grov oaktsamhet gjort intrång i den Bayern tillkommande upphovsrätten. Fristaten Bayern, som angett gärningen till åtal, har för sin del också fört talan enligt 55 § 2 st upphovsrättslagen om förstörande av exemplar av boken och enligt 53 a § samma lag om vitesförbud. Karl-Erik H har bestritt åtalet och yrkandena om förstörande och vitesförbud och har i HD anfört grunder som kan sammanfattas enligt följande:

- Bayern har beträffande upphovsrätten till Mein Kampf inte genom konfiskationsbeslutet gjort något i Sverige gällande rättighetsförvärv.*
- Även om Bayern anses ha upphovsrätten till boken, hindrar hänsyn till ordre public att det konfiskatoriska förvärvet av rätten ges verkan i Sverige.*
- Intresset av tryckfrihet tar över upphovsrättsintresset.*

Riksåklagaren har i HD gjort gällande att, oavsett hur man bedömer lagligheten i Bayerns rätt till verket, besluten av tyska myndigheter inte på något sätt har berört Karl-Erik H eller dennes rättigheter. Enligt Riksåklagarens uppfattning har Karl-Erik H själv tagit sig rätten att ge ut verket, oavsett vem som har upphovsrätten till det.

Den som har skapat ett litterärt verk har enligt 1 § upphovsrättslagen upphovsrätt till verket. I lagens 2 § regleras den del av upphovsrätten som kan sägas vara dess ekonomiska sida, dvs den uteslutande rätten att förfoga över verket genom att framställa exemplar av det och genom att göra det tillgängligt för allmänheten t ex i översättning. Den s k ideella rätten behandlas i 3 §. Enligt 60 § är det som är föreskrivet om upphovsrätt i lagen tillämpligt på verk som har viss angiven anknytning till Sverige. Mein Kampf, som är ett litterärt verk i upphovsrättslagens mening, saknar sådan svensk anknytning som anges i nämnda paragraf.

Enligt 2 § internationella upphovsrättsförordningen (1994:133) skall bestämmelserna om upphovsrätt i upphovsrättslagen tillämpas också på bl a verk av den som är medborgare eller har sin vanliga vistelseort i ett annat land än Sverige inom den internationella unionen för skydd av litterära och konstnärliga verk (Bernunionen) och på verk som först har getts ut inom annat unionsland än Sverige (jfr 62 § upphovsrättslagen). Som anges i 6 § i förordningen ingår bl a Tyskland i Bernunionen. Till följd av nu angivna bestämmelser skall föreskrifterna om upphovsrätt i upphovsrättslagen tillämpas på Mein Kampf (se 65 § upphovsrättslagen angående lagens tillämpning på litterära verk som har tillkommit före lagens ikraftträdande d 1 juli 1961). Det kan anmärkas att bestämmelser som motsvarar den nu återgivna regleringen gällde även före upphovsrättslagen (se 1--3 och 30 §§ lagen 1919:381 om rätt till litterära och musikaliska verk samt kungörelsen 1937:318). Den svenska upphovsrättslagstiftningens tillämpningsområde är alltså enligt de redovisade bestämmelserna utsträckt till att omfatta bl a verk med tysk anknytning som Mein Kampf. Därmed blir också i princip svensk upphovsrätt tillämplig på sådana verk.

Detta innebär inte att alla frågor angående upphovsrätt i Sverige skall bedömas enligt svensk rätt. Uppkommer exempelvis en tvist mellan en tysk författare och en tysk förvärvare, huruvida en i Tyskland gjord överlåtelse är avtalsrättsligt ogiltig eller återgått på grund av hävning efter ett kontraktsbrott, torde tysk rätt bli tillämplig (lex contractus) och därmed besvara frågan vem som är innehavare av upphovsrätten i Sverige, såvitt avser mångfaldigande- och spridningsrätten. Också konfiskation rör upphovsrätten som förmögenhetstillgång. Upphovsrättslagen reglerar emellertid i vad

mån en upphovsrätt är överlåtbar (se 3, 27, 28 och 31 §§), kan övergå genom familjerättsligt fång (se 41 §) eller tas i anspråk av upphovsmannens eller dennes arvingars eller testamentstagares borgenärer (se 42 §). Det framstår då som följdriktigt att frågan huruvida upphovsrätt kan övergå genom konfiskation avgörs enligt lagen i det land där upphovsrättsligt skydd påkallas. Denna lösning torde dessutom överensstämma med den övervägande meningen i internationell debatt (jfr Strömholm i SvJT 1993 s 351 ff, särskilt s 355).

Som tidigare berörts är upphovsrätten enligt svensk rätt sammansatt av dels vissa ideella rättigheter som är starkt personliga och i princip oförytterliga, dels vissa befohgheter av huvudsakligen ekonomiskt värde vilka kan överlåtas med begränsningar som påkallas av de ideella och personliga inslagen i upphovsrätten. Under upphovsmannens livstid kan upphovsmannarätten med hänsyn till dessa inslag därför inte i sin helhet överlåtas på någon annan person (NJA II 1961 s 269). Det är också att märka att upphovsrätt inte kan utmätas hos upphovsmannen själv (42 § upphovsrättslagen). Däremot kan upphovsrätt förvärvas genom ett familjerättsligt fång, t ex arv eller testamente, vid upphovsmannens död (41 §). Inte heller hos den som på så sätt förvärvat upphovsrätt kan denna utmätas (42 §). Samma sakliga innebörd hade regleringen före upphovsrättslagens tillkomst (se 15 § 1 st och 19 § i 1919 års lag).

Den i Tyskland genomförda konfiskationen av upphovsrätten till Mein Kampf kan inte anses förenlig med svensk upphovsrättslagstiftning. Upphovsrätten i Sverige till detta verk övergick enligt svensk lag vid Adolf Hitlers död till hans arv- eller testaments tagare. Någon klarhet om vem som nu har upphovsrätten här i landet finns visserligen inte i målet, men i vart fall är det inte visat att Bayern har gjort ett giltigt förvärv av upphovsrätten i Sverige till Mein Kampf.

Om nu Bayern inte har visats vara innehavare av den svenska upphovsrätten till Mein Kampf, kan frågan ställas om Bayern i stället har förvärvat förlagsrätten i Sverige till boken. Förlagsrätt är överlåtbar enligt upphovsrättslagen (se 27, 28 och 31 §§, jfr 15 § 2 st i 1919 års lag). Även om Bayern kan anses ha förvärvat förlagsrätt på grund av beslut i Tyskland om konfiskation av Eherförlagets tillgångar med efterföljande över-

låtelse, är det inte visat i målet att Bayern nu har förlagsrätten i Sverige; denna lår ju åtminstone tidigare ha innehafts av ett svenskt förlag.

Frågan är då vilken konsekvens det har för den talan som förs i målet att Bayern således inte kan anses ha ställning som innehavare av någon rätt enligt upphovsrättslagen. Av denna ståndpunkt följer i första hand att Bayerns yrkanden om förstörande av exemplar enligt 55 § 2 st upphovsrättslagen och vitesförbud enligt 53 a § samma lag inte kan bifallas, eftersom de får framställas enbart av upphovsmannen eller hans rättsinnehavare.

När det gäller åtalet kan noteras att angivelse från upphovsmannen eller hans rättsinnehavare inte längre är en nödvändig förutsättning för allmänt åtal (59 § upphovsrättslagen i dess lydelse från och med d 1 juli 1982). En annan sak är om ståndpunkten i målet, att det inte är visat att Bayern innehar upphovsrätten till Mein Kampf, innebär att åtalet enligt åklagarens gärningsbeskrivning inte kan bifallas.

För att ett åtal enligt 53 § upphovsrättslagen skall kunna bifallas är det inte en nödvändig förutsättning att det är klarlagt vem som innehar upphovsrätten. Det får anses tillräckligt att det i gärningsbeskrivningen anges att någon har kränkt en annans upphovsrätt utan att det finns uppgift om vem denne andre är. Ett skäl som åberopats vid införandet av möjligheten till allmänt åtal utan angivelse är just att det kan vara faktiskt eller rättsligt osäkert vem som är målsägande (NJA II 1982 s 137). Mot denna bakgrund får det anses att uppgiften om vem som innehar upphovsrätten inte är ett nödvändigt moment för att gärningsbeskrivningen skall kunna leda till ett bifall till åtalet. Enbart det förhållandet att Bayern inte har visats vara innehavare av upphovsrätten till Mein Kampf innebär därför inte att åtalet mot Karl-Erik H skall ogillas på den grunden att det skulle vara fråga om en annan gärning än den som anges i gärningsbeskrivningen (se 30 kap 3 § RB). Det får hållas för visst att upphovsrätten till Mein Kampf tillkommer någon annan än Karl-Erik H och att denne inte har någon egen rätt enligt upphovsrättslagen att ge ut boken.

Till följd av den ståndpunkt som har intagits i det föregående till frågan om Bayerns rättsställning i målet saknar det betydelse att här pröva spörsmålet om ordre public-hänsyn beträffande verkan i Sverige av konfiskationsbeslutet i Tyskland.

Vad gäller frågan i målet om tryckfrihetsintresset skall ges försteg framför intresset av skydd för upphovsrätten är rättsfallet NJA 1985 s 893 av betydelse. HD uttalade i det rättsfallet att uppgiften att i berörda typfall begränsa straffansvaret för upphovsrättsintrång till förmån för ett motstående yttrandefrihetsintresse bör förbehållas lagstiftaren. Emellertid förklarade HD vidare att det torde kunna uppstå situationer där yttrandefrihetsintresset gjorde sig gällande med sådan styrka att domstolarna rimligen måste ta ansvar för en friande dom vid åtal för intrång i upphovsrätten. Här avsåg domstolen fall som skulle kunna sägas ha beröringspunkter med de nödsituationer som enligt 24 kap 4 § BrB leder till straffrihet.

Till det sagda kan fogas att riksdagen, med anledning av motioner vari hänvisades till nyss nämnda rättsfall, har tagit ställning till förhållandet mellan upphovsrätt och tryckfrihet. Lagutskottet uttalade i betänkandet LU 1986/87:11 (s 19) att upphovsrättslagen i sin gällande utformning fick anses innefatta en lämplig avvägning mellan upphovsmännens intressen och intresset av en fri opinionsbildning. Utskottet avstyrkte bifall till motionerna, som avslogs av riksdagen (prot 1986/87:74 s 36).

Rättsläget kan i viss mån ha ändrats genom inkorporeringen i svensk rätt av Europakonventionen om mänskliga rättigheter. I konventionens artikel 10 tillerkänns envar rätt till yttrandefrihet, som emellertid får underkastas sådana inskränkningar eller straffpåföljder som är angivna i lag och i ett demokratiskt samhälle är nödvändiga med hänsyn till bl a annans rättigheter. Lagstöd kan härigenom finnas för att i vissa situationer tillerkänna yttrandefrihetsintresset försteg framför skyddet för upphovsrätten och då fria från ansvar för upphovsrättsintrång.

Även om ett något ökat utrymme sålunda kan finnas för att låta intresset av yttrandefrihet få medföra att ansvar för upphovsrättsintrång inte skall ådömas, kan det dock inte anses att Karl-Erik H på grund härav skall gå fri från ansvar för att ha gett ut Mein Kampf. Att det kan vara svårt att få tag i exemplar av detta verk av historiskt intresse är alltså inte, som Karl-Erik H hävdade, tillräckligt för att åtalet skall ogillas.

HD gör samma bedömning som TR:n och HovR:n i oaktsamhets- och påföljdsfrågorna.

HovR:ns domslut skall alltså fastställas i ansvarsdelen, medan Bayerns talan skall ogillas i fråga om förstörande av exemplar och vitesförbud. Vidare skall beslut om beslag hävas.¹¹⁴

---

¹¹⁴ Citerat ur NJA 1998 s 838.

Källförteckning

Litteratur

Andersson, Karl-Olof; Vårt dramatiska sekel, beredskapsår och efterkrigstid; Utbildningsförlaget brevskolan; Värnamo 2001.

Boëtius, Maria-Pia; Heder och samvete, Sverige under andra världskriget; Ordfront förlag; Stockholm 1999.

Boberg, Stig; Karl XIV Johan och tryckfriheten; S. Boberg; Göteborg 1989.

Bratt, Peter; IB och hotet mot vår säkerhet; Gidlunds; Avesta 1973.

Karl Gerhard; Om jag inte minns fel; Bonniers; Stockholm 1952.

Eek, Hilding; Om tryckfriheten; Gebers; Uppsala 1942.

Elovson, Harald; i Svensk uppslagsbok; Norden; Malmö 1952; Band 21; s 886.

Funcke, Nils; Tryckfriheten under tryck; Carlssons; Stockholm 1996.

Folket i bild / Kulturfront nummer 9, 10 och 17 1973, samt nummer 17 1974.

Günther, Christian; Tal i en tung tid; Bonniers; Stockholm 1945.

Hadenius, Stig; Journalistik och politik; JMK skriftserie; Stockholm 1990.

Hugemark Bo (red); Nya fronter? spänd förväntan 1943; svenskt militärhistoriskt bibliotek; Stockholm 1994.

Klemming, Gustaf Edvard / Nordin, Johan Gabriel; svensk boktryckerihistoria 1483 – 1883; Norstedt & söner; Stockholm 1883 (omtryckt 1983).

Lilliehöök, Malcolm; Ett svenskt utrikespolitiskt initiativ?; GHT den 3 mars 1942 s. 3.

Linder, Jan; Andra världskriget och Sverige historia och mytbildning; Infomanager förlag; Avesta 1998.

Lönnroth, Erik; den svenska utrikespolitikens historia; Norstedts; Stockholm 1959.

Malmgren, Robert; Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar; Norstedts; Stockholm 1937.

Mill, John Stuart; Om friheten; Natur och kultur; Lund 1998.

Myrdal, Jan; Dussinet fullt; Pan; Stockholm 1982.

Nycander, Svante; Yttrandefrihet; Dagens Nyheter Förlaget; Borås 1995.

Peterson, Knut; Pressen och tryckfriheten; Bonniers; Stockholm 1941.

Rönblom, Hans-Krister; Tryckfriheten i Sverige; Natur och kultur; Stockholm 1940.

Sandblad, Henrik; GHT och hitlerregimen i belysning av tyska arkivdokument; Göteborgs Handelstidnings förlag; Göteborg 1960.

Segerstedt Wiberg, Ingrid / Lomfors, Ingrid; När Sverige teg om nazismens förföljelser; Norstedts juridik 1991.

Simonsson, Ragnar; Offentlighetsgrundsatsen i svenskt statsliv; Några historiska grundlinjer; i Statsvetenskapliga studier till statsvetenskapliga föreningen i Uppsala; Almqvist & Wiksell; Uppsala 1944; s 526 ff.

Strömberg, Håkan / Axberger, Hans-Gunnar; Yttrandefrihetsrätt; Studentlitteratur; Lund 2004.

Trost, Hedvig; kommentar till Brottsbalken; Karnov 2006; Thomson fakta; Stockholm 2006.

Undén, Östen; Tal från krigsåren; Rabén och Sjögren; Uddevalla 1970.

Vallinder, Torbjörn; Nio edsvurna män; Carlssons; Stockholm 2000.

Westman, Karl Gustaf; Politiska anteckningar september 1939 – mars 1943; Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia; Stockholm 1981.

Westman, Karl Gustaf; Tryckfrihetsförordningen 3:9; Svensk Juristtidning 1942; s 351 ff.

Wieslander, Henning; i Svensk uppslagsbok; Norden; Malmö 1947; band 4; s 462 f.

Åhlén, Bengt & Agneta; Censur och tryckfrihet, farliga skrifter i Sverige 1522 – 1954; Fingraf; Södertälje 2003.

Offentligt tryck

Ds Ju 1975:16

Prop 1975/76 174.

Övrigt

Stockholms polisdistrikt; beslagsliggare nr 94-0221-5620 p 1-2.

Makten går före rätten; Nycander Svante; www.fib.se/nycander.html; 2005-10-08 klockan 11.25.

Rättsfallsförteckning

NJA 1975:105 s. 586.

Stockholms Tingsrätts dom 1996-03-28 i mål nummer B-7-6370-94.